

**Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta
Katedra právních dějin**

VZNIK A ZÁNİK MANŽELSTVÍ V ČSR DO ROKU 1945

Diplomová práce

rok zpracování: 2007

Diplomant: Miroslava Huberová

Vedoucí diplomové práce: Prof. JUDr. Dr. h.c. Karel Malý, DrSc.

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracovala samostatně a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem čerpala způsobem ve vědecké práci obvyklým.“

Na tomto místě bych ráda poděkovala Prof. JUDr. Dr. h.c. Karlu Malému, DrSc. za odborné vedení při vypracování této diplomové práce.

Obsah

Obsah

Úvod.....	6
1 Historický vývoj práva manželského v českých zemích.....	8
1.1 Právní úprava manželství dle kanonického práva.....	8
1.1.1 Vývoj vztahu státu a církve.....	10
1.2 Období před vznikem Československé republiky.....	13
1.2.1 Kompetence církevních a státních orgánů v rozhodování manželských sporů podle Manželského patentu Josefa II.....	13
1.2.2 Obecný zákoník občanský 1811	15
1.2.3 Konkordát z roku 1855	18
1.2.4 Zavedení civilní formy sňaku květnovými zákony z roku 1868 ..	20
1.2.5 Další práce na reformě manželského práva.....	22
1.3 Období od roku 1918 do roku 1945.....	24
1.3.1 Vznik Československé republiky.....	24
1.3.2 Československá manželská novela (320/1919 Sb).....	28
1.4 Omezení sňatkové svobody některých skupin osob.....	37
1.5 Právní úprava židovských manželství	40
1.5.1 Vývoj právní úpravy židovských manželství.....	40
1.5.2 Norimberské zákony.....	41
1.6 Postavení nemanželských dětí.....	44
1.6.1 Práva a povinnosti mezi rodičem a nemanželským dítětem.....	45
1.6.2 Práva a povinnosti rodičů nemanželských dětí	47
1.6.3 Poměr otce k matce nemanželského dítěte.....	49
1.6.4 Legitimace.....	49
1.6.5 Osvojení.....	50
1.7 Postavení ženy v manželství.....	51
2 Právo manželské.....	55
2.1 Pojem a vznik manželství.....	55
2.2 Náležitosti platného manželství.....	55
2.2.1 Překážky platnosti manželství.....	56
2.2.2 Vyjímky způsobující neplatnost manželství.....	58
2.2.3 Manželská smlouva.....	60
2.2.4 Manželství civilní.....	61
2.2.5 Manželství církevní.....	62
2.2.6 Manželství neplatné	63
2.2.7 Pominutí překážek.....	65

2.2.8 Zasnoubení.....	67
2.3 Zánik manželství.....	68
2.3.1 Způsoby zániku manželství.....	68
2.3.2 Dobrovolný rozvod.....	69
2.3.3 Rozvod nedobrovolný.....	70
2.3.4 Postata a následky rozvodu.....	72
2.3.5 Zrušení manželství smrtí nebo rozlukou.....	72
2.4 Další vývoj manželského práva do současnosti.....	75
Příloha: znění zákona č.320/1919 Sb.....	78
Seznam použité literatury:.....	86

Úvod

Podoba rodiny a názor společnosti na ni jsou výsledkem dlouhodobého vývoje. Období, na které jsem se ve své práci zaměřila, bylo obdobím zlomovým, kdy se začínalo dařit odtrhnout záležitosti manželské z výlučné pravomoci (na našem území především katolických) církevních orgánů. S tím je spojena dosud, až na několi vyjímek, nemyslitelná rozlučitelnost manželství katolíků. Společnost si zvykala na manželství osob podruhé oddaných, jejichž první manžel/manželka nebyl ještě po smrti. V tomto období docházelo k velké přeměně vnímání institutů manželského práva ve společnosti, která dnes nenazírá na manželství jako na definitivní svazek nerozlučitelný do smrti jednoho z manželů.

Úkolem mé práce je zmapování vzniku a zániku manželství, zejména procesu, kterým stát přebral manželskou problematiku do své pravomoci.

Svou práci jsem proto rozdělila do dvou částí, první popisuje historický vývoj manželského práva, druhá se zabývá manželským právem v podobě, v jaké v českých zemích platilo mezi světovými válkami.

Není ale možné vytrhnout toto období z historického kontextu, neobejdu se tedy bez obsáhlého pojednání o vývoji, který v mnou sledované oblasti manželského práva předcházel. Velmi zajímavé je sledovat i vývoj zákonných předloh a osnov, které nebyly přijaty. Prosazení některých myšlenek přes odpor katolické církve (příkladem budiž prosazení civilní formy sňatku) trvalo i více než celé století.

První nesmělé pokusy na prosazení obligatorní civilní formy sňatku se objevují už v roce 1783, kdy bylo zavedeno státní právo manželské a rozhodovací pravomoc v manželských věcech přešla na civilní soudy.

Mezi lety 1783 a 1920 u nás platí jiné podmínky pro vznik a zánik manželství katolíků, evangelíků, židů a osob bezkonfesních.

V relativně krátkém období po přijetí konkordátu z roku 1855 měla u nás katolická církev pravomoc i v manželských otázkách nekatolíků.

Ustanovení konkordátu se dotýkala také manželství nekatolíků. O smíšených manželstvích byl nadále oprávněn rozhodovat jen katolický církevní soud a navíc se pro obě strany stávalo nerozlučitelným manželství,

při jehož uzavření byla alespoň jedna strana katolická. To samé platilo v případech, že obě strany přestoupily při uzavírání sňatku ke katolictví, a to i v případech, že by před zahájením řízení o rozluce z katolické církve vystoupily.

Pro katolíky znamenal konkordát návrat ke kanonickému právu manželskému v jeho původní středověké podobě. V řízení opět začala platit zásada oficiality a formální procesní pravdy, řízení bylo vedeno latinsky a písemně, nebylo zaručeno slyšení stran atd. Došlo o obnovení závaznosti zásnub a k určitému rozšíření manželských překážek.

Takto zmatená situace vládla až do vypovězení konkordátu v roce 1870.

Těžiskem mé práce je období po přijetí zákona č.320 ze dne 22. května 1919 a detailně se věnuji hlubokým změnám, které tento zákon přinesl v manželském právu.

Československá republika převzala při svém vzniku v roce 1918 hned dva systémy rodinného práva. První z nich, používaný v Čechách, na Moravě a ve Slezku, se řídil Všeobecným občanským zákoníkem z roku 1811, druhý se týkal Slovenska a Podkarpatské Rusi a vycházel ze zvykového práva bývalého uherského království.

Manželská novela zavedla všeobecnou rozlučitelnost manželství a zároveň tím provedla unifikaci předpisů pro všechny občany republiky.

Zvláštní kapitolou je úprava otázek rodinného práva židovského obyvatelstva před i po přijetí norimberských zákonů.

Tato práce je pokusem o shrnutí vývoje právní úpravy manželství a rodiny v bývalém Rakousku a v uherském království, která byla převzata právním řádem Československé republiky a zároveň je pokusem o stručný popis vývoje v této oblasti.

1 Historický vývoj práva manželského v českých zemích

Církev po celá staletí v Evropě určovala normy správnosti chování a uspořádání mezilidských vztahů v rodině. Rodina je instituce zajišťující míru stability a je odolná vůči sociálním změnám. V řádné katolické rodině je to láska, co spojuje muže a ženu, je to určitý druh a způsob lásky – láska manželská.

Křesťanské pojetí rodinných vztahů je celé postaveno na vzájemné lásce mezi manžely. Láska je nezbytnou podmínkou úspěchu soužití. Každý muž ať miluje svou ženu jako sám sebe a žena ať má před mužem úctu. Nižší postavení ženy ve vztahu bylo považováno za samozřejmé. Novozákonní pojetí zavazuje muže, na rozdíl od tradičního patriarchátu, odpovědností za duševní blaho své ženy.

1.1 Právní úprava manželství dle kanonického práva

Závazné normy uzavírání manželství pro katolíky stanovil tridentský koncil, který 11. listopadu 1563 přijal soubor textů, z nichž nejdůležitější byl *De reformatione matrimonii*.

Podle něj je manželství, svazek mezi mužem a ženou, svátostí. Je monogamní, nerozdělitelné a ve věcech manželství je kompetentní toliko církev. Z nejrůznějších důvodů však církevní sňatek nebyl až do 17. století samozřejmostí. Prosazení závěrů tridentského koncilu, dvanácti kánonů (posvátný charakter sňatku, monogamie, pravomoc církve stanovit překážky manželství, nerozlučitelnost manželského svazku, možnost rozluky od stolu a lože, zákaz sňatků kněží, nadřazenost panictví a celibátu nad manželstvím, liturgický kalendář sňatků a výlučná kompetence církevních soudů v manželských otázkách) a „dekret o sňatkové reformě“ (slavnostní podoba sňatku, překážky bránící jeho uzavření: pokrevenství, švagrovství, únos, konkubinát) nebylo okamžité ani všeobecné.

Tridentský koncil konaný v letech 1545-1563 stanovil mnohé právní zásady pro manželství. Prohlásil jej za svátost a jako podmínku platnosti stanovil zvláštní formy sňatku předepsané církevním právem. Manželství se

uzavíralo před farářem nebo knězem a alespoň před dvěma svědky.

Kanonické právo dnes, stejně jako před několika sty lety, definuje manželství jako „trvalé životní společenství muže a ženy zaměřené k jejich společnému přirozenému dobru a k plození a výchově potomků, uzavřené odpovídající právní formou“.¹

Do působnosti církve patřila dříve i většina procesních otázek. Rozhodování ve věcech manželských příslušelo katolickým církevním soudům. Spory se nejčastěji týkaly nedodržení manželského slibu, neplatnosti manželství a rozvodů.

V kanonickém právu bylo zakotveno i podřízené postavení ženy, která měla velmi limitovaná majetková práva a vyžadovala se od ní naprostá věrnost a poslušnost vůči manželovi. Děti byly plně podřízeny otci tzv. v moci otcovské. Sama katolická církev (a podle ní pak celá společnost) vnímala postavení dětí manželských a nemanželských velmi rozdílně.

Kanonické právo je stále živé právo, které se od své původní podoby liší jen málo. K pochopení přechodu od kanonického manželského práva k manželskému právu jak je známe dnes je třeba znát jeho základy.

Příčiny zániku manželství, uznávané církevním právem jsou jen tři. První příčinou je smrt manžela, podle církevního práva je toto jediný řádný způsob zániku manželství. Druhou příčinou je prohlášení neplatnosti manželství, nejedná se tu o zánik *de iure*, protože manželství tu platně nevzniklo. Třetí příčinou může být ještě církevní rozvázání manželství (*dissolutio vinculi*), tj. zrušení manželského pouta ve zcela výjimečných případech. Třemi druhy církevního rozvázání manželství jsou:

- a) při nedokonání řádného manželství – může být rozvázáno papežem, protože je v rozporu přirozeným účelem manželství;
- b) na základě privilegia víry (*privilegium paulinum*) – může být legitimní manželství nově pokřtěné osoby rozvázáno uzavřením nového, tentokrát kanonického, sňatku, odešla-li nepokřtěná strana z manželského soužití, aniž tomu pokřtěná zavedla důvod, a nereagovala či reagovala záporně na ordinářův dotaz k navrácení;
- c) ve prospěch víry (tzv. *privilegium petrinum*) – rozvazuje papež především nesvatostné manželství uzavřené před církví s dispencí od překážky

¹ Jíří Rajmund Tretera, *Církevní právo*, Praha 1993, st. 21

rozdílnosti náboženství (disparitas cultus), pokud nepokřtěná strana hrubě nedbá toho, v čem byla poučena.

Rozvod (rozluka) dle sekulárního práva katolické církevní právo neuznává (Ježíš: „co Bůh spojil, člověk nerozlučuje“) – církevní právo zná jen přerušení společného manželského života pro cizoložství nebo pokud se jeden z manželů stane vážným nebezpečím pro duši či tělo druhého nebo dětí.

1.1.1 Vývoj vztahu státu a církve

V otázkách manželského práva, vzniku a zániku manželství, měla po několik století katolická církev výsadní postavení, byla mocí, která oddávala a ve vyjimečných případech udělovala dispens, či mohla manželství prohlásit za neplatné.

Zákon z 21. prosince 1867, č.142 ř.z., byl pln zásad moderního státu. Prohlásil plnou náboženskou svobodu, církve byly podrobeny všeobecným občanským zákonům a stát přebral i dozor nad školami.

Květnové zákony z roku 1868 zrušily církevní právo a soudnictví manželské, zavedly podpůrné manželství civilní, upravily školské poměry vzhledem k náboženským společnostem, ustanovily interkonfesní školu, uspořádaly mezikonfesijní poměry státních občanů.

Náboženské poměry byly pak ještě upraveny třemi zákony z roku 1874, které upravily vnější poměry katolické církve, zabezpečily náboženský fond a stanovily podmínky pro uznání náboženských společností.

Papež a episkopáty zuřivě protestovaly proti poměrům za vlády Františka Josefa I. Mezitím se konal církevní sněm ve Vatikánu v roce 1870, který vedle neomylnosti papežovy neústupně prohlásil universální episkopát papežův, tj. že papež je současně všude biskupem a že může místo biskupa všude vykonávat příslušné funkce a tudíž že se nepodřizuje žádným zákonům ani rozkazům, že církev trvá na hierokratické zásadě sv. Augustina a neuznává zásady moderních států, že sama je útvarem vyšším, než je moderní stát, že je organizací světovou, neomezenou jen na určitá území (jako jsou státy) a nedá si tudíž od světské moci rozkazovat.

Brzy po roce 1874 nastával pomalu obrat, zákony zůstaly stejné, nicméně

nařizovací cestou vracely staré poměry. Příkladem je interkonfesijní školství, kde se krok za krokem vracelo ke škole konkordátní. Biskupské konference cenzurovaly učebnice, děti i učitelé byli nuceni k náboženským úkonům, školní rady zakazovaly v českých školách oslavy Komenského a učitelé byli disciplinováni za zmínky o Janu Husovi.

V posledním válečném období se dá fakticky poměr bývalého Rakouska k římskokatolické církvi označit za středověký poměr nadřizenosti církve.

V roce 1918 vypadalo náboženské složení následovně²:

96 % katolíci

2,0% evangelíci helvetského vyznání

0,7% evangelíci augsburského vyznání

0,1% ostatní protestanté

0,1% židé

0,1% bez vyznání

0,05% starokatolíci

0,01% pravoslavní

Dne 19.5.1918 nabyly účinnosti Codex iuris canonici³, podle něhož se manželství pokřtěných (nejen katolíků) řídí právem božským, tak kanonickým, s výhradou příslušnosti moci světské co do ryze světských účinků manželství tj. do záležitostí majetkových, dědických a stavovských, jako byly výše věna, dědická či následnická práva dětí a manželů, občanské výsady, placení alimentů atd. „Vrchnost světská je tudíž oprávněna: svými zákony ryze občanské účinky křesťanského manželství řídit, přiznávat, měnit a odepřít. Státu přísluší právo soudní a trestní vzhledem na ryze občanské účinky manželství a dále právo stanoviti podmínky, jež je snoubencům před sňatkem, při něm, nebo po něm splniti, aby účinků těchto účastnými se stali, pokud podmínky ty nepřičí se církevnímu právu“.⁴

V letech 1918 – 1928 proběhlo v českém národě hnutí Pryč od Říma (inspirované Bismarckovým hnutím Los von Rom), z katolické církve odešla téměř čtvrtina Čechů:

² Jiří Rajmund Tretera, *Církevní právo*, Praha 1993, st. 28

³ Codex s malými změnami převzal obecně platnou právní úpravu z dekretu Pia X. „Ne temere“ z 28.1907

⁴ J. Martinů, *Manželské právo církve katolické – část I.*, Olomouc, 1928 str. 72-73

11% zůstalo bez vyznání. Jejich děti dál nebyly křtěny ani nábožensky vychovávány.

11% přešlo do nově založené Československé církve

1% přestoupilo k Československé církvi evangelické, která vznikla sjednocením evangelíků helvetského a augsburského vyznání

0,2% přešlo k jiným protestantským církvím

0,15% přešlo k pravoslaví.

Za příčiny tohoto přestupového hnutí je třeba považovat citový šok po první světové válce, skutečné i domnělé spojení katolické církve s padlým mocnářstvím a duchovní oslabení katolictví.

Po převratu v roce 1918 byly přijaty všechny rakouské zákony, změn v poměru státu a církve bylo provedeno velmi málo. Odstraněny byly ty nejkřiklavější nesrovnalosti. Ústavou byla zaručena svoboda svědomí a učení. Škola byla jako interkonfesijní instituce uvolněna.

Mnohá zákonná ustanovení se stala pochybnými, nebyl císař, který měl v minulosti tolik přednostních práv. Na koho přešla tato práva? Na presidenta? Na vládu? Katolická církev tvrdila, že zanikla, neboť prý zůstala církevní výsadou, i když byla kodifikována do státních zákonů. Církev prý je uznávála jen proto, že císař byl oddaným katolíkem a osobně byl církvi zárukou, že její práva nebudou ztenčena. Teď tedy považuje církev tato práva za „vyhaslá“. Otázka byla akutní při jmenování arcibiskupa olomouckého a pražského, oba jmenoval papež bez spolupůsobení vlády nebo presidenta. Otázka zda má či nemá mít republika vliv na jmenování církevních hodnostářů se ukázala být akutní díky košickému biskupovi, který před návštěvou prezidenta Masaryka ostentativně odjel z Košic.

1.2 Období před vznikem Československé republiky

První zásah do ustálené praxe kanonického práva způsobila doba reformace tím, že byla i nekatolickým církvím přiznána kompetence týkající se práva manželského. Stát se zmocnil legislativy a soudnictví ve věcech manželských v období tolerance a osvícení.

1.2.1 Kompetence církevních a státních orgánů v rozhodování manželských sporů podle Manželského patentu Josefa II.

První zásah státu do práva manželského nastal v době tereziánské nařízením ze dne 12. dubna 1753 o zasnoubení a manželství osob nezletilých a o necelé tři roky později nařízením o zasnoubení a manželství vojenských důstojníků z 8.května 1756. Legislativní práce z doby tereziánské Codex Theresianus a osnova Hortenova ustanovení o právu manželském neobsahovaly.

První zásadní změnu v oblasti manželského práva přineslo vydání tolerančního patentu ze dne 20. října 1781. Tento patent mimojiné povolil činnost evangelickým církvím a připouštěl také do té doby zavrhané sňatky katolíků s evangelíky⁵, což lze dovodit z ustanovení čl.6 tohoto patentu, který se týkal zrušení do té doby obvyklých reversů ze strany nekatolíků ohledně výchovy dětí, které se v manželství narodily, a pravidel, v jaké víře měly být tyto děti vychovávány.

Patentem z 1.listopadu 1781 o zrušení nevolnictví byla odstraněna také všechna omezení sňatků vyplývající z osobní závislosti poddaných. Poddaní směli nově uzavírat manželství bez vrchnostenského svolení, vyžadovalo se jen předložení ohlašovacího lístku, který musel vrchnostenský úřad žadateli vystavit na základě oznámení o úmyslu uzavřít manželství.

O rok později byla dvorským dekretem č.73 Sb. z. s. z 30.srpna 1782 zrušena závaznost zasnub, kterou uznávalo katolické právo. V důsledku těchto změn intervenoval sám papež ve Vídni proti dalším změnám.

V tomto období pokračovala práce zákonodárné komise, která dostala za

⁵ Jiří Klabouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Orbis, Praha 1962, s. 120

úkol – již za vlády Marie Teresie – vypracovat společný zákoník pro české a rakouské země. Josef II však rozhodl nečekat na hotový zákoník a tak byly uzákonňovány postupně jednotlivé dokončené díly. Hlavním referentem zákonodárné komise byl Bernard Horten, který do osnovy zpracoval stať o manželském právu, která byla na konci roku 1782 předložena panovníkovi ke schválení. Tento návrh vyvolal odpor v řadách duchovenstva, a proto jej Josef II. vrátil komisi, aby jej na základě přiložených připomínek přepracovala.

Tento přepracovaný návrh byl vydán v podobě tzv. Manželského patentu č.117 sb.z.s., kterým bylo zavedeno státní právo manželské dne 16.ledna 1783 a věci manželské byly odňaty církevním soudům. Kompetence rozhodovat manželské spory tak přesla na soudy státní. Především však císař v patentu proklamoval výlučné právo státu nadále upravovat manželské poměry. Manželský patent z roku 1783 respektoval i cířevní pohled na manželství. Patent přinášel odlišnou úpravu manželského práva pro příslušníky různých vyznání, zároveň rozšiřoval přejaté instituty kanonického práva na manželské záležitosti nekatolíků.⁶

V oboru manželských překážek, které byly pojímány jako nezpůsobnost uzavřít manželskou smlouvu, byl převzat systém překážek kanonických, a to včetně těch, které vyplývaly z křesťanského pojetí manželství (překážky kněžského svěcení, řeholních slibů, zákaz sňatků s nekřesťany). Dále byly vytvořeny překážky nové, které kanonické právo neznalo. Tím se soustava překážek stanovených právem státním nekryla přesně se soustavou překážek podle kanonického práva. Byla zachována obligatorní církevní forma sňatku, neboť patent stanovil jako nezbytně nutnou podmínku manželství, že manželský souhlas má být projeven v přítomnosti faráře, pastora nebo popa, v jehož úředním obvodu snoubenci bydleli. Za této situace museli duchovní řešit, zda požehnají sňatkům, které sice splňovaly požadavky patentu, ale nevyhovovaly požadavkům kanonického práva, a naopak.

Z kanonického práva patent také plně převzal zásadu nerozlučitenosti manželství. Mezi katolíky tedy dovoloval pouze rozvod od stolu a lože, tak jak jej připouštělo kanonické právo, v manželství mezi katolíkem a evangelíkem zákaz rozluky platil i pro evangelickou stranu. Patent neuváděl zvláštní ustanovení o manželstvích židovských, a z tohoto důvodu vznikl problém, zda na ně mají být vztahována ustanovení tohoto patentu platná pro nekatolíky. Přesně v tomto bodě se střetly snahy státních úřadů zabránit

⁶ Josef Tureček, *Manželský patent Josefa II.*, *Miscellanea historico-iudirica*, Praha 1940, s.291

obcházení reformních zákonů a nepřipouštět výjimky, nejsou-li výslovně dovoleny, a zároveň úsilí ortodoxní části židovstva udržet si určité, nábožensky odůvodněné, odlišnosti v manželském právu a to bez ohledu na státní zákonodárství.

Dne 3. května 1786 byl vyhlášen tzv. Manželský patent pro židy. Vztahoval na židovská manželství předpisy josefínského manželského patentu, respektoval zvláštní židovské náboženské názory na překážky příbuzenství a švagrovství s tím, že povoloval zemským politikým úřadům možnost udělit z těchto překážek dispens, pokud k tomu byly důvody hodné zřetele. Manželství židů mohlo být zrušeno jen souhlasem obou manželů.

Dvorský dekret ze dne 12. srpna 1788 výslovně stanovil, že se na židovská manželství vztahují obecné předpisy platné i pro křesťany. Další předpis upravující manželství židů byl vydán v roce 1791. Zakotvil principy rakouského židovského práva, tak jak platily do roku 1919. Židům bylo povoleno jiné vymezení překážek příbuzenství a švagrovství a rozluka dohodou obou stran, rozluka i proti vůli manželky v případě jejího prokázaného cizoložství.

Nevýhodou patentu z roku 1783 byla nejasně stanovená hranice mezi kompetencí státu a církve, což vedlo k tomu, že kněží odmítali v některých případech podle něj oddávat. Jako reakce na tuto situaci se objevila ve státní radě myšlenka na obligatorní civilní sňatek. Taková reforma se nakonec neuskutečnila, neboť civilní sňatek by nedodal dostatečnou vážnost manželství.

1.2.2 Obecný zákoník občanský 1811

Na stanovisku, že úpravy manželských a rodinných poměrů patří do pravomoci státu, byl postaven občanský zákoník, druhá kapitola, první díl, věnovaný právu manželskému. Manželské právo je zde upraveno v § 44 – § 136.

Koncepce manželského práva je založena na převaze otcovské autority, která otci umožňuje vykonávat moc nad manželkou a dětmi. Manželka byla ve zcela podřízeném postavení a byla povinna zachovávat manželovi

poslušnost. Majetek manželky byl spravován jejím manželem. Velký důraz byl kladen na soudržnost legitimní rodiny. Možnost rozvodu byla sice i nadále zachována, byla však omezena. Zákoník vyházal z teze, že není možno zachovat veřejný řád a pořádek, aniž by byl dodržován řád v rodině.

Zákoník byl vyhlášen v roce 1811 pod názvem Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (č. 946 Sb. z.s.) a nabyl účinnosti 1. ledna 1812 pro všechny rakouské země. Nevztahoval se na Uhry, což se změnilo až vydáním patentu č.246 ř.z. z 29. listopadu 1852, jímž byl vyhlášen občanský zákoník jako platné právo v Uhrách, v Chorvatsku, ve Slovinsku, ve Vojvodině a v Temešském banátu. Patentu z 5. května 1853 se stal platným právem i v Sedmihradsku. Po vydání říjnového diplomu však došlo k navrácení předchozího stavu, a základem občanského práva se v Uhrách stala rozhodnutí tzv. Judexkuriátní konference.

První díl všeobecného občanského zákoníku obsahoval ustanovení o právu manželském, vztazích mezi rodiči a dětmi, o poručenství a opatrovnictví. Proklamoval svobodu uzavírání manželství (pokud nebyla omezena zákonnými překážkami) pro všechny osoby bez rozdílu stavovské příslušnosti, národnosti a vyznání.

Protože ale občanský zákoník zahrnoval konfesní hlediska, platila pro různé konfese různá ustanovení zohledňující církevní právo té které konfese, s převahou hledisek katolických (sňatky mezi příslušníky jiných křesťanských vyznání, sňatky smíšené). Úprava tu vycházela z tradice práva kanonického. Jeho pravidla tak byla státem autorizována a jejich dodržování se ocitlo pod dohledem státu. Ani všeobecný občanský zákoník ale neodstranil problémy se kterými se potýkal již manželský patent Josefa II. Protože byla zachována obligatorní církevní forma sňatku, byli kněží při rozdílech v překážkách manželství nuceni buď porušit poslušnost církvi nebo vůči státu. V době Josefa II. řešila vláda tuto otázku jednoznačně tak, že kněz musel bez ohledu na církevní disciplínu poslechnout státní příkaz.

V roce 1813, po osobním jednání s papežem v Římě, císař František ustoupil a dovolil biskupům oznámit podřízenému kléru, že může odepřít uskutečnit oddávky při překážkách kanonického práva, ač státem neuznaných. Podle této nové úpravy se střetávaly církevní orgány kompetentní k rozhodnutí o vzniku manželství a státní úřady, kterým příslušelo rozhodovat manželské spory včetně rozvodu a rozluky.

Mezitím byl všeobecný občanský zákoník několikrát doplněn a změněn. Ústupkem katolické církvi proti původnímu znění zákoníku se staly předpisy o smíšených manželstvích. Dekrety dvorské kanceláře z let 1814 a 1835 byla vytvořena nová manželská překážka, tzv. "překážka katolicismu", která spočívala v tom, že po rozluce smíšeného manželství (tu všeobecný občanský zákoník na rozdíl od josefinského manželského patentu povoloval), směla evangelická strana znovu uzavřít manželství, katolická nikoliv. Rozloučený katolík byl svým manželstvím vázán tak dlouho, dokud byl jeho bývalý evangelický manžel naživu.

Po četných doplněních a změnách během času byl vydán 23.srpna 1819 dvorský dekret č.1595 Sb. z. a n., který upravoval řízení ve věcech manželství a soudy v tomto odvětví získaly přesné směrnice pro rozhodování.

Problematika smíšených manželství mezi katolíky a evangelíky byla dále řešena v roce 1841. Rakouská vláda přiznala závaznost papežské instrukci, která nařizovala kněžím, aby přemlouvali snoubence proti uzavírání smíšených manželství. Pokud se snoubenci nenechali od sňatku odradit, měli duchovní provést oddávky jen v případě, že evangelická strana slíbila, že nebude na svého katolického manžela naléhat, aby opustil katolickou církev. Zároveň bylo nutno slíbit, že děti, které se v takovém manželství narodí, budou vychovávány jako katolíci. Jinak směl být sňatek bez církevních obřadů pouze zapsán do matriky.

Od podzimu 1848 se ve Vídni začaly hromadit petice duchovenstva ze všech částí říše, které požadovaly, aby vláda přenesla na církev opět jurisdikci v manželských věcech a umožnila jí upravovat manželské záležitosti tak, jak to vyžaduje její věrouka. V prosinci 1848 protestovalo shromáždění biskupů rakouských otevřeně proti návrhům kroměřížského sněmu na zavedení občanského sňatku. Další shromáždění rakouského episkopátu, konané v květnu a červnu 1849 ve Vídni, vyslovilo požadavek, aby v budoucnosti o platnosti manželství rozhodovaly jen církevní soudy.

1.2.3 Konkordát z roku 1855

Změny přinesl až konkordát z roku 1855. Po dlouhém vyjednávání, které vedl jménem rakouské vlády vídeňský arcibiskup J. O. Rauscher, byl dne 18. srpna 1855 ve Vídni podepsán konkordát se Svatou stolicí, který publikoval papež Pius IX. v bule "Deus humanis salutaet auctor" z 3. listopadu 1855.⁷ Konkordát byl vyhlášen a náboženství bylo prohlášeno za nedotknutelné a pod zvláštní ochranou panovníka a státu.

Pro oblast manželského práva byl důležitý článek X. Konkordátu, který uznával, že manželské záležitosti přísluší před církevní fórum a státu tento článek přiznával jen kompetenci při úpravě občanských účinků sňatku.⁸

K provedení konkordátu byla papežem vydána instrukce biskupům, breve "Optime noscitis" ze dne 5. listopadu 1855, a ze strany státu výnos ministerstva kultu a výchovy č. 1371 z 25. ledna 1856⁹

Na základě konkordátu mezi Rakouskem a papežskou stolicí byl po poradách konaných s rakouským episkopátem vydán císařský patent č.185 ř.z. ze dne 8.října 1856. Pro katolíky byla ustanovení občanského zákoníku o manželství a soudnictví v manželských věcech katolíků převedena na soudy duchovní. Zároveň s patentem byl vydán zákon o manželských věcech katolíků a bylo vyhlášeno navedení pro soudy duchovní ve věcech manželských shrnutím práva církevního, jehož autorem byl J. O. Rauscher, které formulovalo pravidla manželského práva hmotného i procesního.

Patent deklaroval zřízení diecézních konzistorních soudů jmenovaných příslušnými biskupy, jimž jediným příslušelo rozhodovat o platnosti manželství podle předpisů kanonického práva. Odvolací instancí proti jejich rozhodnutí byli arcibiskupové a v další instanci až papež. Stát tedy neměl do řízení o věcech manželských nadále nijak zasahovat. Všechny překážky manželství, které se stát snažil od dob Marie Terezie prosadit proti

⁷ Karel Malý a kol. Dějiny českého a československého práva do roku 1945, Linde, Praha, 1999, s.228

⁸ Jaromír Sedláček, Reforma manželského práva, Praha 1938, s. 23:

„Ježto všechny právní případy a jmenovitě ony, které se týkají víry, svátostí.. náležejí jedině před soud církevní, bude o nich rozhodovati církevní soudce a má tedy tento souditi také o věcech manželských podle předpisů svatých zákonů církevních a jmenovitě nařízení tridentských a pouze občanské účinky manželství odkázati na soudce světského“ čl. X., zákon č. 195/1855 ř. z.

⁹ Vratislav Bušek, Historický vývoj poměru státu k církvím v zemích Koruny České, Československá vlastivěda, díl V., Stát, Praha 1931, s. 276

kanonickým pravidlům, se stávaly pouze záповěďmi, za které stát sice i nadále hrozil trestními sankcemi, avšak jejich neuposlechnutí nemělo vliv na platnost manželství.

Vztah státu a církve se začal komplikovat. Rozdíly mezi překážkami světskými a kanonickými měly být řešeny doporučením duchovního, aby snoubenci upustili od zamýšleného sňatku. Církev tedy slíbila, že faráři budou přesvědčovat snoubence, aby upustili od sňatku, který byl v rozporu s požadavky státu, ale pokud snoubenci názor nezměnili, mělo být se svolením biskupa jejich manželství požehnáno. Na druhé straně, jestliže některý církevní soud prohlásil manželství za neplatné, biskup to oznámil zemskému úřadu politickému, který z toho vyvodil důsledky pro občanské poměry. Názor církevního soudu byl také rozhodující ve věcech povolování rozvodů od stolu a lože a stát se vzdával jakéhokoli vlivu na udělování dispensu v případech manželských překážek.

Ustanovení konkordátu se dotýkala také manželství nekatolíků. O smíšených manželstvích byl nadále oprávněn rozhodovat jen katolický církevní soud a navíc se pro obě strany stávalo nerozlučitelným manželství, při jehož uzavření byla alespoň jedna strana katolická. To samé platilo v případě, že obě strany přestoupily při uzavírání sňatku ke katolictví, a to i v případě, že by před zahájením řízení o rozluce z katolické církve vystoupily.

Pro katolíky znamenal konkordát návrat ke kanonickému právu manželskému v jeho původní středověké podobě. V řízení opět začala platit zásada oficality a formální procesní pravdy, řízení bylo vedeno latinsky a písemně, nebylo zaručeno slyšení stran atd. Došlo o obnovení závaznosti zásnub a k určitému rozšíření manželských překážek.

Všechny překážky manželství, které stát proti kanonickému právu prosazoval, se staly pouze záповěďmi, jejichž porušení nemělo vliv na platnost manželství. O platnosti smíšených manželství byl oprávněn rozhodovat pouze katolický církevní soud.

Ve druhé části říše, v Uhrách, nebyl konkordát uznán ani praktikován.

Další období bylo v oblasti manželského práva charakterizováno snahami o jeho změnu. Primárně šlo o úsilí o změnu režimu, který konkordát z roku 1855 nastolil. Reforma manželského práva ale neměla prvořadou důležitost a byla jen nepřímo obsažena v otázce náboženské rovnoprávnosti.

Další etapa změn manželského práva probíhala až v době po rakousko-uherském vyrovnání. Zásadnější změny přiházejí až po roce 1867. V prosinci toho roku odhlasovala vídeňská sněmovna články o základních občanských právech (ústavní zákon č. 142/1867 r. z.), které zaručovaly svobodu vyznání a náboženskou rovnoprávnost.

1.2.4 Zavedení civilní formy sňaku květnovými zákony z roku 1868

Na jaře roku 1868 došlo ke zrušení politických konsensů k sňatku, které byly do té doby při uzavírání manželství nutné. Tento politický konsens představoval souhlas orgánu veřejné správy s uzavřením manželství vázaný na důkaz, že žadatel je schopen uživit sebe i svou rodinu a na skutečnost, že je fyzicky i psychicky způsobilý manželství uzavřít.

Patent z 8.října 1856 č.185 ř. z. byl zrušen zákonem č.47 ř.z. vydaným dne 25.května 1868. Pro katolíky byla opět uvedena v platnost druhá hlava občanského zákoníku včetně pozdějších zákonů a nařízení se k ní vztahujících a bylo obnoveno soudnictví státních soudů v manželských věcech katolíků. Tento zákon také zavedl pro všechna náboženská vyznání bez rozdílu formu manželství civilního jako " formu podpůrnou, když orgán duchovní z důvodu státem neuznaného odpíral účastniti se obřadností ".

Další zákon z května 1868 č.49 ř.z., který byl též nazýván zákonem interkonfesním, upravoval poměry dětí z nábožensky smíšených manželství. Chlapci měli podle něj v náboženství následovat otce, dívky matku a všechny opačné reversy z předcházejících dob podle něj pozbývaly platnost.

Reakce na květnové zákony na sebe nenechala dlouho čekat. Vídeňská nunciatura proti květnovým zákonům jako proti porušení konkordátu ihned protestovala, dne 22.června 1868 papež prohlásil ty zákony, které odporovaly ustanovením konkordátu, za neplatné. Na odpor se postavil také rakouský episkopát, který zakázal farářům provádět oddávky v rozporu s ustanoveními o překážkách manželství podle kanonického práva bez ohledu na postoj státu.¹⁰

¹⁰ Jiří Klabouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Orbis, Praha 1962, s. 140

S takovou situací zákon počítal a zavedl pro všechna vyznání bez rozdílu jako podpůrnou formu tzv. nouzový civilní sňatek, kterýžto mohl být uzavřen na okresním hejtmánství v případě, že církev odepřela oddávky z důvodů překážek civilním právem neuznaných. Tím byl tedy řešen rozpor, který existoval od doby vydání manželského patentu Josefa II.

Církevní hierarchie v této situaci nařizovala kněžstvu odpírat civilně oddaným lidem pohřby, nepřipouštět je k svátostem a veřejně je stigmatizovat jako zatvrzelé hříšníky.

Brzy bylo jasné, že odpor církve nebude mít zásadnější výsledky. Navíc se zjistilo, že k "podpůrným" civilním sňatkům dochází tak zřídka, že to v podstatě neznamenal prolomění principu obligatorního církevního uzavírání manželství. Právě proto se odpor církve nesoustředil proti květnovým zákonům, ale především proti dalším pokusům o reformu manželských poměrů novým zákonem, na kterém pracoval od podzimu 1867 konfesijní výbor sněmovny.

Podstatné změny ustanovení občanského zákoníku přinesl zákon č.3 ř. z. z roku 1869 ze dne 31. prosince 1868 týkající se smírčích pokusů před rozvodem od stolu a lože zavedením fakultativních smírčích pokusů před soudem.

Zákon č.4 ř.z. z roku 1869 odstranil méněcennost orgánů akatolických církví týkající se manželských sňatků mezi příslušníky akatolických vyznání křesťanských a sňatků smíšených.¹¹

Konfesijní výbor předložil osnovu zákona o manželském právu sněmovně krátce před koncem zasedání 24. dubna 1869. Podle obsáhlé předlohy se mělo zavést jednotné manželské právo pro všechny občany bez rozdílu vyznání, zasnuby neměly mít právní moc, byly vypuštěny překážky kněžského svěcení, řeholních slibů, katolicismu i rozdílného náboženského vyznání, byl předepsán obligatorní civilní sňatek u okresních soudů, rozvod měl být ponechán na vzájemné dohodě manželů, byla povolena i rozluka z důvodu nepřekonatelného odporu, cizoložství, zlomyslného opuštění, úkladů o život a odsouzení k pětiletému žaláři. Projednání osnovy manželského zákona bylo však zdržováno a v roce 1870 bylo sněmovnou odmítnuto.

¹¹ Jan Krčmář, *Právo občanské, Právo rodinné, Praha 1932, s. 5*

1.2.5 Další práce na reformě manželského práva

Dne 30.července 1870 vypovědělo Rakousko konkordát s tím, že v důsledku dogmatického usnesení vatikánského koncilu o papežské neomylnosti považuje konkordát fakticky za zrušený.¹² V této době byly ale už poměry natolik vyhrocené, že ani částečná novelizace některých ustanovení občanského zákoníku neprošla sněmovnou, byť šlo jen o drobné úpravy dosavadního stavu. Konkordát byl nahrazen v roce 1874 zákonem č.50 ř.z., o zevních poměrech církve katolické. (Tento zákon se stal základem právním vztahů mezi státem a církví katolickou i v období existence Československé republiky).

V roce 1875 byl opět sněmovně předložen návrh manželské novely zpracovaný konfesijním výborem. Sněmovna tento návrh v únoru 1876 odhlasovala, ale podle některých si tento návrh nezasluhoval název reforma, neboť se jednalo jen o úpravu občanského zákoníku omezenou jen na zrušení některých překážek kněžského svěcení, řeholních slibů, různosti náboženství a katolicismu a byl jím ponechán v platnosti obligatorní církevní sňatek a nerozlučitelnost manželství pro katolíky. A právě proto byla tato novela ve sněmovně zamítnuta s tím, že není potřeba dílčí, ale zásadní reforma manželského práva a bylo doporučeno vyčkat, až vláda sama předloží potřebnou osnovu nového zákona.

Neúspěchem snah o provedení reformy manželského práva se Rakousko zařadilo k nejzaostalejším státům Evropy v této oblasti. V platnosti zůstalo odlišné manželské právo pro katolíky, evangelíky, židy a tyto kategorie obyvatel zůstaly od sebe přísně odděleny. Za katolíka byl pro oblast manželského práva pokládán i ten, kdo po uzavření sňatku z církve vystoupil, a naopak i ten, kdo vstoupil do církve až po uzavření manželství. Celý proces uzavírání sňatku od ohlášek až po oddací akt byl v rukou církevních orgánů. Manželské překážky obsahovaly řadu přežitků náboženského původu. Soudy při aplikaci manželského práva nereagovaly na nové poměry, ale naopak svými rozsudky ještě více zdůrazňovaly zastaralé principy rakouského manželského práva i tam, kde jejich platnost

¹² Vratislav Bušek, *Historický vývoj poměru státu k církvím v zemích Koruny České*, Československá vlastivěda, díl V., Stát, Praha 1931, s.280

byla pochybná.¹³

Nespokojenost se projevila nejdříve s kruzích těch osob, které byly stávající úpravou manželských a rodinných poměrů nejvíce dotčeny. Šlo zejména o kněze a řeholníky, které zákon po vystoupení z církve de facto udržoval nadosmrtní v nedobrovolném celibátu, bezkonfesijní osoby, židy, jimž bylo znemožněno uzavírat sňatky s velkou většinou obyvatel a kteří byli stále izolováni, dále o evangelíky, diskriminované ve smíšených manželstvích, a samozřejmě asi 200 tisíc rozvedených mužů a žen, kteří nesměli uzavřít další manželství.

Další podněty k reformě manželského práva se objevily až na přelomu století. V roce 1904 byla vládou dosazena komise pro revizi občanského zákoníku v čele se známým právníkem Ungerem, který vydal knihu o dějinách manželství, v níž prezentoval své představy o reformě manželského práva. Hned na první schůzi revizní komise byla přečtena vládní instrukce, která nařizovala vyloučit z revize otázky manželského práva, které měly politický charakter. Do sněmovny se před válkou osnova již nedostala a první světová válka pak znamenala prakticky konec úsili o reformu občanského zákoníku.

Oblast manželského a rodinného práva byla nakonec změněna jen několika dílčími úpravami, manželské právo mohamedánů hanifovského ritu upravil zákon ze dne 15. července 1912 č.159 ř.z. Tímto zákonem byli postaveni na roveň osobám bezkonfesijním.

V letech 1914 – 1916 byla provedena revize občanského zákoníku třemi dílčími novelami, které byly vydány bez schválení parlamentu císařskými patenty. Dvě z nich se týkaly rodinného práva. První z novel, vydaná císařským patentem č.276/1914 ř. z., upravovala nově péči o nezletilce v otcovské moci, péči o děti při rozvodu nebo rozloučení manželství a právní postavení dětí nemanželských. Dále byly změněny otázky poručenství a novela se také dotkla práva dědického. Třetí a nejrozsáhlejší novela č.69/1916 ř. z. nově upravovala ustanovení o osobních právech, popření manželského původu dítěte, práva věcná, ustanovení o právu dědickém a o právu obligačním. Novely, doplněné nařízením o generálním poručenství č. 195/1916 ř. z., nově formulovaly vztahy mezi rodiči a dětmi, umožnily soudu zasahovat do výkonu rodičovských práv (včetně úplného zrušení otcovské

¹³ Jiří Knablouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Orbis, Praha 1962, 147

moci a umístění dítěte ve veřejném ústavu), a rozšířily práva nezletilců zavazovat se a disponovat se svým majetkem. Jejich cílem bylo podpořit alimentální práva dětí, usnadnit osvojování dětí osobami lépe finančně situovanými než vlastní rodiče a od základu změnit pojetí poručenství. Zlepšeno bylo i postavení žen (zejména matek) jako poručnic, byla zřízena instituce státem placených veřejných poručníků z povolání, kteří měli zastupovat rodinné poručníky a dohlížet na jejich činnost.

1.3 Období od roku 1918 do roku 1945

1.3.1 Vznik Československé republiky

Po vzniku Československé republiky bylo tzv. recepční normou (zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., konkrétně článkem II, který stanovil, že "veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti") převzato dosavadní občanské právo platné na území bývalé rakousko-uherské monarchie. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku tedy byly manželské a rodinné poměry upraveny všeobecným občanským zákoníkem z roku 1811, ve znění doplňujících novel.

Na Slovensku převzala citovaná recepční norma tehdejší uherské občanské právo vyjádřené většinou v normách obyčejového práva. Pouze část byla upravena psanými právními předpisy, z nichž nejvýznamnější byl pro oblast práva manželského a rodinného tzv. Manželský zákon (zákonný článek XXXI/1894), který mimo jiné zaváděl civilní sňatek. Tento právní dualismus vyvolával potíže prakticky po celou dobu existence první republiky.

Manželství se podle těchto právních předpisů uzavíralo na základě smlouvy, v Čechách, na Moravě a ve Slezsku bylo manželství uzavíráno obligatorně církevní formou, na Slovensku se naopak manželství uzavíralo výlučně civilní formou před státním matrikářem. Podle všeobecného občanského zákoníku byla připuštěna rozlučitelnost manželství pouze u nekatolických manželství. Na Slovensku byla rozluka manželství připuštěna

bez ohledu na vyznání manželů.

Manželské a rodinné vztahy narušené válkou však potřebovaly nově upravit. O naléhavosti změny a závažnosti této otázky svědčí i to, že první návrh podaný v Revolučním národním shromáždění na jeho první schůzi dne 14. listopadu 1918, byl právě návrh na reformu manželského práva od dr. Broučka.

Krátce po vzniku ČSR bylo přistoupeno k nové úpravě manželských vztahů. Úžasným způsobem působila na manželské poměry válka. Velké množství sňatků bylo uzavřeno za války za účelem dosažení vyživovacích příspěvků. Mnoho rodin se rozbilo podle následujícího scénáře: na jedné straně žena, která postrádala muže několik let si našla jiného muže a na straně druhé voják, zajatec, opuštěný v cizině, si také našel jinou družku. Těmto lidem, kteří přišli do tohoto stavu následkem všeobecného rozvratu, který válka vyvolala, se muselo umožnit, aby si svůj rodinný život mohli znovu upravit. Dětem, které se narodily z těchto bigamií, bylo třeba nějak umožnit, aby se staly zákonnými, legitimními, aby ten stav byl napraven. Prvním krokem nápravy muselo nutně být umožnění rozluky manželů, kteří fakticky již byli rozloučeni, aby nežili v neuspořádaných rodinných poměrech a aby jejich děti tímto stavem dále netrpěly.

Rozvod se netýkal trvání manželského svazku. I po uskutečnění rozvodu zůstával manželský svazek v plné platnosti a obě strany si byly povinny zachovávat věrnost. Manželé, kteří spolu ve skutečnosti nežili v žádném společném svazku, nesměli uzavřít nový sňatek. Celá řada lidí tím byla nepřímo vháněna do konkubinátu, do nelegitimního života a důsledky tohoto systému pak pocítily i jejich děti.

Děti z manželství rozvedených a rozloučených byly po právní stránce na stejné úrovni jako děti z manželství dosud trvajících. Horší bylo postavení nemanželských dětí. Ty nedostávaly otcovo jméno, nebyly členy jeho rodiny a od narození byly kráceny ve srovnání s manželskými dětmi v nárocích na výchovu i na dědictví. V roce 1928 bylo v republice 12 % nemanželských dětí¹⁴. Narození nemanželského dítěte bylo pro ženu pohromou. Nejenom že ztrácela naději na uzavření manželství někdy v budoucnu a že se od ní zpravidla odvrátila i její rodina, ale bývala současně i propuštěna z práce a musela přijmout nejhůře placená zaměstnání za nejhorsích podmínek, nebo

¹⁴ Jiří Knablouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Orbis, Praha 1962

se „oddat prostituci a v začarovaném kruhu rodit další a další nemanželské děti“. Ženy se proto často snažily předejít nemanželským porodům umělým potratem, který byl ale trestán podle trestního zákona jako delikt. Znalci jejich počet odhadovali na půl milionu ročně. Nepodařilo-li se porodu zabránit, snažily se jej alespoň utajit. Pro příslušnice vyšších tříd byla v porodnicích „tajná oddělení“ a také předpisy o vedení matrik dlouho připouštěly zamlčet údaje o narození dítěte nejen jméno otce, ale i matčino. Teprve v roce 1914 bylo porodnicím uloženo hlásit každé narození nemanželského dítěte soudu, kde bylo veřejným poručníkem pojata do poručenského katastru. Kojenců nemanželského původu pravidelně umíralo dvakrát tolik než dětí manželských.

Rakouské zákonodárství a názor katolické církve, že manželství mezi katolíky, může rozloučit jenom smrt, byl nadále neudržitelný, stejně jako názor, že rozvedení manželé si mají nadále zachovávat manželskou věrnost, čili zákonem mají být vázáni k nedobrovolnému celibátu.¹⁵

Rozluku rakouské zákonodárství připouštělo u evangelíků a u židů, u katolíků připouštělo pouze rozvod. Rozlišujeme oba termíny. Rozejdou-li se manželé a nesmějí-li dle práva uzavřít nové manželství, jedná se o rozvod. O rozluce hovoříme tam, kde manželé mohou nové manželství uzavřít i za života původního manžela.

Občanům židovského vyznání bylo umožněno dosáhnout rozluky pouhou dohodou, katolíkům byla rozluka dosažitelná jen smrtí jednoho z nich. Těm, kteří byli mimo tyto dvě náboženské společnosti, byla umožněna rozluka ve sporném řízení soudním z důvodů, které uváděl §115 obč. zákona. Nové manželské právo československé republiky vycházelo z názoru, že největším neštěstím, které může člověka potkat, je nešťastné manželství.

Popud k reformě manželského práva vyšel z osnovy zákona o základních právech státních občanů, který podal dr. Brouček Národnímu výboru. Článek o manželství předsednictvo Národního výboru předalo zvláštní meziministerské komisi, aby podle jeho zásad vypracovala zákon o manželském právu. K projednání na plné schůzi Národního výboru nakonec nedošlo, a proto podal dr. Brouček uvedený článek osnovy jako zvláštní návrh Národnímu shromáždění. Tento návrh a dále podrobnější osnova, která byla základem práce meziministerské komise, a kromě toho i zvláštní

¹⁵ Dr. Václav Vacek, *Rozvod a rozluka, Nová úprava manželského práva v československé republice, Praha 1920 st. 7*

návrh zákona o sňatku manželském, který podal dr. Jaroslav Stránský, byly podkladem pro osnovu zákona, kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a překážkách manželství, jak je podal právní výbor dne 28. prosince 1918.

Podle návrhu právního výboru měl být zaveden povinný civilní sňatek pro všechny osoby bez rozdílu vyznání, což bylo motivováno jednak okolním evropským zákonodárstvím, jednak předpokládanou odlukou státu od církve. Zároveň, aby návrh vyšel vstříc i náboženskému přesvědčení jednotlivých občanů, mělo záviset na vůli manželů, zda uskuteční při uzavírání manželství i církevní obřad, to však bylo podmíněno zákazem, aby duchovní oddal snoubence, kteří ještě neuzavřeli civilní sňatek. Měla se modernizovat některá ustanovení dosavadního práva o manželských vyhláškách a manželském konsensu, měla být stanovena rozlučitelnost manželství i u katolíků. Zjednodušit a usnadnit se měl proces přeměny rozvodu v rozlučku. Posílena měla být práva ženy v rodině, dále měla být víc chráněna práva dětí. Návrh počítal s tím, že budou odstraněny překážky manželství konfesního rázu a ostatní že budou moderně upraveny. Nově vymezoval rozsah překážky švagrovství a rušil vyjímečná ustanovení o překážkách a rozluce pro židy, čímž stíral konfesní ráz manželského práva. Po přechodnou dobu, vzhledem k rozvratu, který nastal v důsledku první světové války, návrh zaváděl automaticky přeměnu rozvedených manželství v rozlučena. Na rozdíl od původního Boučkova návrhu se však zákon neměl vztahovat na Slovensko.

Z počátku se zdálo, že návrh na reformu manželského práva, tak jak byl vypracován a předložen koncem roku 1918, nevyvolá zvláštní polemiky. Již důvodová zpráva však obsahovala řadu polemických názorů a právní výbor si byl vědom toho, že návrh vyvolá odpor katolické církve. Církevním kruhům nejvíc vadil návrh civilního sňatku a možnost rozlučitelnosti manželství. Politická situace, kdy Československá strana lidová se brzy stala součástí státotvorné většiny, nebyla však pro přijetí zákona v takovém znění.

Důsledky se projevíly záhy – když přišel 27. února 1919 návrh osnovy manželského zákona na pořad jednání ve sněmovně, oznámil zpravodaj usnesení většiny právního výboru, aby osnova byla stažena z pořadu a vrácena výboru, aby k ní mohla zaujmout stanovisko vláda. Právní výbor pak podal dodatečnou zprávu o návrhu zákona na reformu manželského práva přepracovanou na přání vlády s tím, že občanský sňatek se zavádí jen

fakultativně.

1.3.2 Československá manželská novela (320/1919 Sb)

22. května 1919 vydaný zákon č.320 Sb. z. A n., kterým se měnila ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství, tzv. Zákon manželský nebo také manželská novela, byl nakonec značným kompromisem. Upravoval nově formu uzavírání manželství, manželské překážky a rozlučitelnost manželství. Působnost manželské novely se vztahovala i na Slovensko, ale jen pokud šlo o formu uzavření manželství, pro rozvod a rozluku zůstal v platnosti uherský manželský zákon (rozlučitelnost manželství byla upravena tzv. Wekderovými zákony).

Tzv. rozlukový zákon, jak byla manželská novela také běžně nazývána, zaváděl fakultativní církevní sňatek, což znamenalo, že snoubenci měli na výběr, zda jej uzavřou v kostele nebo na okresním úřadě. Novela dále rušila některé manželské překážky a jednotlivě formulovala důvody, které umožňovaly dosáhnout rozluky manželství. Novela do značné míry omezila konfesní prvky manželského práva zrušením řady překážek manželství kanonického původu a povolením rozlučitelnosti manželství.

Možnosti rozloučit manželství katolíků se usilovně bránila klerikální agitace, na stůl sněmovny vrhala stohy petic, sbírala milion podpisů proti rozluce nešťastných manželství, z kazatelen se hlásalo, že jde o čirý rozvrat rodiny, o hluboký pokles mravnosti a naprosté uvolnění manželského svazku. „Ženy byly děšeny, že je muži od sebe odkopnou, jakmile zestárnou, aby si vzali mladší“.

Zákon z 22. května 1919, č.320 má tři oddíly, první se zabývá formou sňatku, druhý pojednává o otázce rozlučitelnosti manželství a třetí o překážkách manželství. Jde zde o tři zásadní problémy: problém první, označovaný jako odcírkevnění státu novou formou úpravy manželského sňatku, druhý problém, nazývaný odstátněním církve, kdy se ruší privilegium katolicismu a zavádí se rozlučitelnost manželství, a konečně třetí

obor reformy, který se týká emancipace kněžského stavu zrušením nuceného celibátu a dvou jiných překážek manželství, tj. překážek vzniklých přijetím vyššího svěcení a složením řeholních slibů.

Manželská novela zavedla všeobecnou rozlučitelnost manželství a zároveň tím provedla unifikaci předpisů pro všechny občany republiky.¹⁶ Zákon v zásadě převzal předpisy o rozluce týkající se nekatolíků z občanského zákoníka. Novela rozluku ani nedefinuje, ani neuvádí její znaky. Rozluka nejenom ruší manželské spoluzití, ale ruší i manželské pouto. Obsahuje tedy více než rozvod.

Manželství se do této doby stávalo předmětem spekulací a obchodu, jak se lze dočíst v dobových inzerátech denních listů a z bohaté agendy zprostředkovatelských kanceláří. Válka způsobila řadu změn. Spousta manželství byla uzavřena čistě spekulativně za účelem dosažení vyživovacích dávek. Daleko častějším případem však byly situace, kdy na jedné straně žena, která postrádala svého do války na dlouhá léta odvedeného manžela si našla muže jiného a na druhé straně voják, zajatec, který si také našel jinou družku. Tito lidé se do této nezáviděníhodné situace dostali vinou všeobecného rozvratu, který vyvolala válka, a bylo třeba najít způsob, jak těmto lidem umožnit uspořádání svého rodinného života. Musela se najít cesta, aby děti z těchto neoficiálních svazků zplozené nabyly legální původ a aby se stav napravil. V této situaci se ocitli i legionáři vracející se po válce do vlasti s novými družkami.

Prvním krokem muselo tedy logicky být umožnění rozluky manželům, kteří spolu byli již fakticky rozloučeni, aby nežili v neuspořádaných rodinných poměrech a aby se jejich dětem dostalo zákonných rodičů.

Právě této reformě překážel názor katolické církve, která prohlašovala manželství uzavřená mezi katolíky za nerozlučitelná, a připouštěla pouze rozvod od stolu a lože, nikoliv však rozluku manželství.

Rozvod se netýkal trvání manželského svazku, i po uskutečnění rozvodu zůstával církevně uzavřený manželský svazek v plné platnosti a manželé byli dále povinni zachovávat si manželskou věrnost. Manželé, kteří spolu nežijí v žádném svazku ale podle církevního práva nesmějí vstoupit do nového manželství.

¹⁶ František Rouček, Komentář k československému obecnému zákoníku a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, díl I., Codex, Praha, 1935, st. 630

Rakouské zákonodárství a názor katolické církve, že manželství uzavřené mezi katolíky může rozloučit jenom smrt a nic jiného, byl za této situace neudržitelný stejně jako názor, že rozvedení manželé jsou povinni zachovávat si věrnost čili zákonem byli tlačeni k celibátu.

Napravit tuto situaci šlo pouze připuštěním možnosti rozloučení ztroskotaných manželství katolíků.

Rozluku připouštělo rakouské zákonodárství u evangelíků a u židů, u katolíků připouštělo pouze rozvod. Na druhou stranu bylo ale samozřejmou zásadou moderního státu, že práva a povinnosti jsou pro všechny občany stejné. V Rakousku však pro každé vyznání platily jiné předpisy o rozlučitelnosti manželství. Občané židovského vyznání mohli rozloučit své manželství pouhou dohodou, katolíkům byla rozluka dosažitelná jen smrtí jednoho z nich a pro ty, kdo žili mimo tyto náboženské společnosti byla možná rozluka po sporném soudním řízení z důvodů, které uváděl §115 Obč. zákona.

Pro upřesnění, z dob Rakouska, co se úpravy manželského práva týče, existovala manželství rozlučitelná a nerozlučitelná. V roce 1855, 18. srpna byl uzavřen mezi papežskou stolicí a rakouskou vládou konkordát, tj. smlouva, v níž bylo stanoveno, že církevní soudce má soudit ve věcech manželských podle předpisů církevního práva. Jenom úprava majetkových poměrů mezi manželi byla přenechána světskému soudu. Po zrušení konkordátu soudil ve věcech manželských občanský soudce dle předpisů práva církevního a tento stav se dochoval až do prohlášení československé republiky. Tuto druhou éru bylo nutno nahradit třetím krokem, kdy v manželských záležitostech rozhoduje občanský soud dle předpisů práva občanského.

Nové manželské právo československé tedy vycházelo z názoru, že největší neštěstí, které může člověka potkat, je nešťastné manželství. Zákonodárství československé republiky připouštělo rozluku jen v těch případech, „kde svátostná povaha manželství jest setřena, kde manželství přestalo býti svátostí a stalo se opravdovým peklem a mukou pro své oběti“¹⁷ V republice se tedy nikomu neberalo právo na církevní oddávky, bylo-li to jeho přáním a také nikdo nebyl nucen k rozvodu, byl-li ve svém manželství šťasten. Každému se dává svoboda, aby konal jak sám uzná za vhodné, uzavřít sňatek v kostele či na úřadě, církevně nebo občansky, jak se mu zlíbí. Zákonodárství

¹⁷ Dr. Václav Vacek, *Rozvod a rozluka*, Praha 1920, st. 8

dopouští rozloučení odumřelých manželství.

Tato právní úprava ve své době byla velikým pokrokem, povznesením mravnosti. Klerikální agitace tvrdila, že důsledky, které nastanou, když stát připustí rozluky, budou hrozné. Tvrdila, že stát uráží náboženský cit svých občanů, když přijímá ustanovení, která jsou v rozporu s naukou církve nebo s názory katolického vyznání. Při debatě o tomto zákonu se vyslovil dr. Brouček takto: „Vy zde mluvíte o utlačování církve, když zavádíme rozluky manželství. Je to ku podivu, že se může zde mluvit o utlačování náboženství, když se taková osnova předkládá k uzákonění. Copak nutíme někoho, aby žádal o rozloučení? Copak my nutíme toho, kdo podle přesvědčení, podle nauky své víry chce v ztroskotaném manželství žít, donucujeme, aby žalobu podával a rozloučil se? Jestli mu to náboženské přesvědčení nedovoluje, aby své manželství rozloučil, ať prostě zůstane a trpí dále v manželství, nebo sáhne k tomu prostředku, který mu církev dovoluje, k rozvodu. Ale jestliže umožňujeme nešťastným, aby svá manželství rozloučili, netvrďte, že se jedná o utlačování církve. My upravujeme právo občanské. Tak jako my nechceme a nepřipustíme, aby se nám církev míchala do práva občanského, my se nemícháme do ustanovení práva církevního. Vy budete pány ve své společnosti náboženské, my ve svém státě. Řím nám do něho nesmí mluvit, jako my nebudeme do toho mluvit papežovi“

„Bude poklesem mravnosti, když se jedním rázem zruší tolik set tisíc konkubinátů, když se dá dětem jmého otce a manželkám jmého jejich muže?“¹⁸

Tím, že Národní shromáždění zákon schválilo, umožnilo přibližně 200 000 spoluobčanům, aby vstoupili v nové, uspořádané poměry. Doposud to byli jenom bohatí, kdo užívali dobrodiní rozluky manželství. Vymohli si uherské státní občanství, ovšem za velké obnosy, a jakmile ho nabyli, mohli beze všeho uzavřít nový sňatek. A tento sňatek byl i v Rakousku uznáván, protože Uhry byly vůči Rakousku cizinou a sňatek Rakušanů, kteří získali uherské občanství, byl-li uzavřen v Uhrách, byl uznán jako sňatek „cizozemců uzavřený v cizozemsku“ i v Rakousku. Nebylo únosné, aby trval stav, kdy nové manželství bylo možné jen pro lidi zámožné a pro nemajetné nikoli.

Zvláštní předpisy bylo třeba stanovit pro rozluky manželství rozvedených před novou úpravou manželského práva. Provádět po letech nový proces

¹⁸ Dr. Václav Vacek, *Rozvod a rozluka*, Praha 1920, st. 9

často nebylo ani možno, šlo primárně o odčinění křivd starého zákona. Rozloučení těchto manželství bylo umožněno cestou nesporného soudního řízení. Zkrácené řízení bylo možné jen se souhlasem obou manželů a právě pro případ před novou úpravou rozvedených manželství navrhl dr. Bartošek dodatek, že souhlasu druhého manžela není zapotřebí tam, kde rozvod nastal před působností nového zákona, kdy manželé byli rozvedeni déle než tři roky a neobnovili manželské společenství. Tyto úlevy tedy platily s ohledem na minulost, pokud jde o proměnu manželství rozvedeného v manželství rozloučené. Bylo nutno legalizovat asi 100 000 manželství, která za doby Rakouska byla podle platného práva jen rozvedena a které nebylo možno sloučit. Tyto úlevy byly také nutné, aby soudy nebyly takto nesmyslně zavaleny prací, která by jim vznikla, kdyby každý rozvod měl být procesním způsobem poměřen v rozluku. Bylo třeba ušetřit stranám veliké náklady takových sporů, ale nejdůležitější byla úvaha, že není trapnějšího sporu než spor o rozvod nebo rozloučení manželství.

Pokud jde o formu sňatku zákon pravil, aby si dělal každý co chce, aby šel na úřad nebo do kostela. Otázka, jakou formu mělo uzavření sňatku mít, byla dlouho sporná. Původní návrh právního výboru žádal, aby zákonnou formou sňatku byl obligatorní sňatek občanský a aby pro obor církve byl připuštěn také sňatek církevní v tom případě, že se snoubenci prokáží oddacím listem o tom, že sňatek civilní byl už proveden. Tedy ustanovení které na Slovensku existovalo už 25 let. V tom směru byl však nakonec zvolen americký vzor, který ponechával snoubencům na výběr uzavřít sňatek civilní nebo občanský. Obavy z toho, že budou nadále vedeny několikery matriky – státní a každé státem uznané církve, byly přehlasovány. Celkově lze zákon č. 320/1920 Sb. z. a n. hodnotit jako nejvýznamnější zásah do rodinného práva za celé období první republiky. Manželská novela se však nedotýkala způsobu řízení před soudy ve věcech manželských. Teprve zákonem č. 161/1921 Sb. z. a n. byla zrušena povinnost soudu zřizovat při řízení o rozluku tzv. obhájce svazku manželského a dále zákon odstranil povinnost soudu provést trojí pokus o smír v rozvodových sporech.

Prováděcím nařízením č. 327 Sb. z. a n. z 27. června 1919 bylo započato s prováděním manželské novely, která nabyla účinnosti v červenci 1919. Neobešlo se to bez problémů na Slovensku, neboť ministerstvo s plnou mocí pro Slovensko sdělilo obsah novely župám teprve v září 1919. Matrikáři odmítali uznávat církevní sňatky podle nového zákona a ani církve neměla

hned vybudování matriční službu, a teprve zákonem č. 113/1924 Sb. z. a n. došlo k reorganizaci uherského matrikářství. Podnětem k jeho podání byla snaha o vyřešení problému, zda je při udílení dispensí na Slovensku a na Podkarpatské Rusi pro manželství uzavřená v cizině rozhodující znalost cizozemského práva nebo osobní poměry žadatelů o dispens. V historických zemích rozhodovaly osobní poměry, v zemích dříve uherských se kladl důraz na znalost cizozemských zákonů. Proto pro Slovensko a Podkarpatskou Rus vydávalo takové dispense ministerstvo spravedlnosti. Tento návrh zákona přenesl právo dispensovat na župany a odstranil tak nesnáze při vyřizování dispensí na ústředních úřadech. Tento zákon musel také opravit ustanovení §30 novely, jímž byl fakultativní církevní sňatek vztahován jen na Slovensko a nikoliv také na Podkarpatskou Rus.

Další problémy nastaly v souvislosti s potížemi slovenských duchovních s osvojením si ustanovení manželské novely. Někteří katoličtí faráři z nové úpravy vyvodili, že obnovením církevního sňatku se obnovila i platnost kanonických předpisů používaných při uzavírání manželství. V důsledku toho se potom vyskytly případy, kdy duchovní oddali nevěsty, které nedosáhly potřebné věkové hranice pro uzavření sňatku a odvolávali se při tom na církevní předpisy. Dalším případem bylo vykonání jen nedostatečného počtu ohlášek, kdy kněží provedli jen jedny a od zbylých požádali o dispens u biskupa, nikoliv u orgánu státní správy. Soudy nižšího stupně zastávaly názor, že se jedná o pouhou nedbalost, Nejvyšší soud naproti tomu rozhodl, že neznalost předpisů občanského práva o překážkách manželství znamená současně neznalost trestního zákona a zakládá tak trestní odpovědnost oddávajícího kněze.

V Čechách se projevily nesnáze s praktikováním církevního sňatku u nové církve československé, která neměla zprvu dost kněží, kteří by vyhovovali zákonným požadavkům kladeným na vzdělání duchovních, ale tito nekvalifikovaní duchovní přesto požehnávali sňatkům, které v důsledku toho byly neplatné. Toto jednání poškozovalo nejen manžele, ale i děti z těchto manželství narozené. Prakticky vzato by tyto děti měly být pokládány za nemanželské. A právě takových sňatků bylo uzavřeno na dvacet tisíc.¹⁹ Tato manželství byla hromadně konvalidována zákonem č.219/1925 Sb. z. a n., kterým se promíjela překážka platnosti sňatků, při nichž vyhlášky nebo

¹⁹ Jiří Klabouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Orbis, Praha 1962, s. 169

oddavky vykonali duchovní církve československé nebo řeckovýchodní.²⁰ Další nutná úprava manželského práva byla provedena zákonem o platnosti sňatků, uzavřených v období od 28. října 1918 do 13. července 1919 na území Slovenska a Podkarpatské Rusi jen před duchovním správcem. V těchto zemích byly před účinností zákona č. 320/1919 Sb. z. a n. povoleny pouze civilní sňatky, ale protože velká část maďarských úředníků po vzniku republiky odešla, byly sňatky často uzavírány jen církevní formou, a proto byly neplatné. Z tohoto důvodu byl vládou v roce 1937 předložen návrh zákona, díky kterému by tyto sňatky, pokud jim nebránila žádná jiná nepominutelná překážka manželství, byly prohlášeny za platně uzavřené od počátku.²¹

Situace, kdy manželský zákon s věcnými vadami, které uznala sama vláda, zůstával dále v platnosti, trvala po celé období předmnichovské republiky. Slabiny rozlukového zákona měly být odstraněny celkovou reformou manželského práva, která měla být provedena současně s revizí všeobecného občanského zákoníku.

Téměř dvacetileté období revizních prací však krom několika osnov nepřineslo očekávaný výsledek.

Na revizi všeobecného občanského zákoníku se začalo pracovat v roce 1920. Revize měla za úkol sjednotit občanské právo platné v českých zemích a na Slovensku a současně provést i jeho reformu. Nemělo být ovšem vytvářeno právo úplně nové, opětovně bylo zdůrazňováno, že má jít jen o "opatrnou revizi dosavadního zákoníku" tak, že by byla vypuštěna ustanovení nevyhovující a zastaralá.²²

Revizními pracemi pověřila vláda nejdříve pět subkomitérů, jejichž členy byli zástupci ministerstev a dále významní pracovníci z řad teoretiků i praktiků. Subkomitáty pracovaly od prosince 1920 až do roku 1923. Potom byly jejich návrhy předloženy k posouzení fakultám, soudům, úřadům a odborným korporacím. Byla jmenována tzv. Superrevizní komise, které předsedal prof. dr. Krčmář, jež měla shrnout jednotlivé elaboráty v jeden

²⁰ „sňatky uzavřené od dne 9. ledna 1920 do účinnosti tohoto zákona (31. října 1925), u nichž vykonali oddavky nebo vyhlášky duchovní církve československé, byly prohlášeny za sňatky od počátku platné. Se stejným účinkem se prominula tato překážka u sňatků vyhlášených nebo uzavřených na Slovensku a na Podkarpatské Rusi před osobami, pokládányi obecně za duchovní církve řeckovýchodní.“, zákon č. 219/1925 Sb.

²¹ Zákon č. 98/1937 Sb. z. a n., o platnosti sňatků uzavřených v době od 28. října 1918 do 13. července 1919 na území Slovenska a Podkarpatské Rusi pouze před duchovním správcem

²² Jiří Klabouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Orbis, Praha 1962, s. 170

celek. Porady této komise probíhaly od února 1926 do listopadu 1931. Na základě osnovy, kterou vypracovala superrevizní komise, byla provedena nová expertiza a meziministerské řízení. Na podzim 1935 byly výsledky tohoto řízení i expertizy předloženy znovu superrevizní komisi, která potom provedla konečnou redakci textů.

Manželským a rodinným právem se zabýval v revizní komisi čtvrtý subkomitét pod předsednictvím profesora pražské německé university B.Kafky. Své práce ukončil subkomitét v roce 1923 a výsledný elaborát byl předložen k diskusi v roce 1924. Subkomitét však do zákoníku pouze zapracoval ustanovení manželské novely s některými technickými zlepšeními a zjednodušeními. Revizní elaborát proto téměř nic neměnil na dosavadním stavu manželského a rodinného práva, ale přesto byl z katolické strany okamžitě zavržen.

V roce 1926, mimo pořad prací na revizi občanského zákoníku, vypracovalo ministerstvo unifikací osnovu jednotného zákona o manželském majetkovém právu, který měl zavést i do českých zemí slovenskou instituci společně nabytého majetku. Avšak tato osnova, právě proto, že se křížila s revizními pracemi, zůstala po celou dobu první republiky nedopracována.

Druhá etapa kodifikačních prací, tzv. superrevizní, jejímž úkolem bylo skloubit v jeden celek elaboráty pěti dílčích subkomisí a využít připomínek, které byly předloženy odbornou veřejností, začala v roce 1925. Návrh publikovaný v roce 1932 stanovil obligatorní civilní sňatek, odstraňoval některé zbytečné překážky manželství nebo je zužoval (švagrovství, příbuzenství), zrovnoprávňoval ženu v rodině a zaváděl nad dětmi také moc mateřskou jako obdobu moci otcovské a měnil postavení nemanželských dětí tak, aby došlo k jejich zrovnoprávnění s dětmi manželskými a tím i k zlepšení jejich situace.

V roce 1937 byla pod názvem "Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník" předložena současně oběma sněmovnám Národního shromáždění upravená osnova občanského zákoníku. Probematiku manželského práva však pominula s tím, že "toho času se nezdá celá materie k řešení ještě zralou, a bylo uznáno za vhodné, neodsouvat jen z tohoto důvodu sjednocení ostatních partií občanského práva, které již je náležitě připraveno".²³ V osnově byly obsaženy předpisy o postavení dětí v moci

²³ Jiří Kloubouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Orbis, Praha 1962, s. 174

otcovské (tedy nikoli o postavení nemanželských dětí), o poručenství a o manželském právu majetkovém, které se v podstatě pohybovaly jen v mezích drobných úprav existujícího stavu.

Mezitím si však poměry vynutily další úpravu některých otázek rodinného práva, jež byly neodkladné.

Nejdříve byl přijat zákon č. 256/1921 Sb. z. a n., o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských. Osnovu zákona o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských podala vláda již 16.května 1919, tento návrh však dával orgánům péče o mládež jen velmi neurčité oprávnění zkoumat podmínky života dětí v cizí péči a požadovat o nich vysvětlení od příslušných osob. Tato osnova však nebyla projednána a musela být v červnu 1920 předložena znovu, aby se stala zákonem po několika změnách provedených senátem až 20. června 1921.

Zákon upravil, za jakých podmínek mohou být děti svěřeny a přijaty do cizí péče a jakým způsobem se má na tyto děti dozírat. Stanovil, že osoby pověřené dozorem nad dětmi v cizí péči a nad nemanželskými dětmi, jsou oprávněny prohlížet byty osob, které o děti pečují a žádat po těchto osobách informace a vysvětlení o poměrech svěřených dětí. Zároveň upravil i sankce za porušení uložených povinností. Tento již tak nedostatečný zákon však nebyl dlouhou dobu proveden příslušným nařízením, což se změnilo teprve v roce 1930, kdy konečné provedení zákona realizovalo vládní nařízení č. 29/1930 Sb. z. a n.

Situace, obzvláště nemanželských dětí, byla velmi nepříznivá a nemanželský rodičovský poměr mnohdy mohl být zastoupen jiným vztahem, který jej mohl nahradit. Takovým vztahem mohlo být především osvojení, kterým si někdo dobrovolně bral rodičovské povinnosti a práva k cizímu dítěti, ať už opuštěnému, nebo majícího rodiče. Souhlas rodičů byl k osvojení ale nutný. Osvojení bylo v podstatě institucí, která měla sloužit k zachování majetku v rodinách, které neměly děti, a jejím cílem bylo zajistit přechod rodinného kapitálu na osobu rodině zavázanou; proto bylo možno adoptovat i osoby dospělé. Osvojení bylo nejvíce žádoucí právě u nemanželských dětí, které mohly být touto cestou zbaveny nevýhod svého původu i za situace, že otec byl ženat s jinou ženou, než s jejich matkou. Toto bylo povoleno až v roce 1914 za podmínky, že otec neměl vlastní manželské děti. Problematiku osvojení jednotně upravil a toto omezení odstranil až zákon č. 56/1928 Sb. z. a

n. o osvojení. Návrh zákona byl vládou předložen již v roce 1922. Zásadním podnětem k jeho podání byl fakt, že na Slovensku a v Podkarpatské Rusi nebyla instituce osvojení upravena žádnými pozitivními předpisy, ale platila pro ni jen ustanovení zvykového práva. Praxe se díky tomu lišila nejen co do materiálních podmínek pro osvojení, ale i co do příslušnosti úřadů ke schválení osvojení. Osvojení bylo založeno na smluvním principu a podle některých názorů jeho hlavním účelem nebylo ani tak materiální zajištění a zabezpečení výchovy dítěte, jako spíš zajištění přechodu majetku. Hlavní zásadou tohoto zákona byla ochrana zájmů vlastních dětí před možnou majetkovou újmou, která by osvojením mohla vzniknout. V takovém případě byla adopce zakázána. Bylo možné osvojit i zletilou osobu, dokonce i vdanou ženu (se souhlasem jejího manžela).

Dále se jednalo o zákon č. 4/1931 Sb. z. a n. na ochranu osob oprávněných požadovat výživu nebo zaopatření (tzv. alimentární zákon). Účelem tohoto zákona bylo, aby osobám, které měly právní nárok na výchovu, výživu nebo zaopatření, byl zabezpečen tento nárok určitými sankcemi, a to jak civilněprávními, tak i trestními. Mělo být usnadněno zajištění exekucí na alimony a měly být stanoveny tresty pro ty, kteří své povinnosti vyživovat nebo zaopatřit neplnili.

V roce 1938 bylo ještě přijato vládní nařízení č. 334/1938 Sb. z. a n., o hromadném poručenství, jež zrušovalo nařízení č. 195/1916 ř.z., o generálním poručenství. Hromadným poručenstvím mohly být pověřeny okresy nebo obce v těch případech, kdy nebyly nalezeny vhodné osoby, které by byly ochotny přijmout poručenství, nebo tam, kde bylo nutno zajistit, aby práva a zájmy poručenců byly chráněny odpovídajícím způsobem.

1.4 Omezení sňatkové svobody některých skupin osob

Od branného zákona z roku 1868²⁴ se rakouská armáda změnila na armádu založenou na všeobecné branné povinnosti s krátkodobou prezenční službou

²⁴ §54 v.o.z. „Vojenské zákony ustanovují, s kterými vojenskými osobami anebo s kterými osobami, patřícími k vojenskému sboru, nelze bez písemného svolení jejich pluku, sboru anebo vůbec jejich představených sjednati platnou manželskou smlouvu.“

(dvou až tříletou), spoléhající na masové využití vycvičených záloh v případě vojenského konfliktu. Změnily se tím i podmínky pro manželský život vojáků v tom směru, že vojenská správa přestala povolovat sňatky první třídy, které manželce a dětem vojáků poskytovaly základní zabezpečení, a snažila se tudíž, aby měla jen neženaté vojáky. Aby se mladíci neženili již před vojnou, bylo v roce 1858 nařízeno, že se bez zvláštního povolení vojenských úřadů nesmí oženit žádný muž, který ještě neodsloužil prezenční službu nebo nebyl u tří odvodů uznán za neschopného. Vojenské úřady vydávaly povolení jen velmi nerady. Jelikož branná povinnost postihovala všechno mužské obyvatelstvo, znamenalo to, že se nikdo nesměl oženit bez zvláštního povolení do 24-27 let a ustanovení občanského zákoníku, že sňatek je dovoleno uzavírat od 14 let byl výsměchem společnosti.

Motivy tohoto zákazu byly sociální, protože vojenská správa nemínila nést náklady na výživu rodin mužů, kteří vykonávali vojenskou službu. Rakouské předpisy umožňovaly určitou úlevu už před nastoupením vojenské služby v nutných případech, kdy na výdělků vojákovy práce závisely výživou jiné osoby. V takových případech mohli být tito muži zařazeni do náhradní zálohy s šestinedělní službou.

Československý branný zákon č.193 z roku 1920 Sb. z. a n.náhradní zálohu zrušil a bylo nutno řešit výživu rodinných příslušníků vojáků povolovaných k dvouleté službě. V roce 1921 byl vydán zákon, který jim přiznával „vyživovací příspěvky“.

Vojenská správa ale ani teď nemínila umožnit brancům, aby se ženili před nastoupením prezenční služby. Branné předpisy z roku 1921 nařídily, aby velitelství udělovala souhlas k manželství jen v případech, kdy se nevěsta pro sebe i své děti zřekla nároku na tyto příspěvky.

Daleko komplikovanější bylo povolování svateb důstojníkům. Důstojnictvo mělo být odlišeno od ostatních vrstev obyvatelstva a předpokládalo se okázalý životní styl. gáže, které státní pokladna důstojníkům vyplácela, nedovolovaly žít na vysoké noze a podobně vdovám a sirotkům se neposkytovala do roku 1875 žádná, a následně neveliká penze.

Finanční náklady na udržení zdánlivého pozlátka blahobytu důstojnických rodin přesunuly proto vojenské manželské předpisy na rodiny jejich nevěst prostřednictvím instituce „důstojnických svatebních kaucí“. Každá dívka, která si chtěla vzít za muže důstojníka, musela deponovat k rukám

ministerstva války poměrně značný majetek, jehož výnos měl sloužit k nadlepšení příjmů manželových a udržovat dekorum privilegovaného důstojnického stavu. Zvláštní ustanovení se týkala i důstojnických nevěst, nesměly být nemanželského původu. O tom, zda nevěsta vyhovuje těmto požadavkům rozhodovaly speciální důstojnické sňatkové komise, důstojník tedy nebyl pánem volby své životní partnerky.

Kromě toho platil předpis, že směla být ženata asi jen třetina, později polovina, důstojnického sboru u útvaru, a ostatní museli čekat, až na ně dojde řada.

Československý předpis o důstojnických manželstvích z roku 1919 zrušil svatební kauce a jako jedinou podmínku sňatku důstojníka stanovil dovršení věku 24 let, následující předpis z roku 1924 zvýšil věkovou hranici na 28 let, u letectva 30 let.

Numerus clausus byl předepsán také u finanční stráže, (směla být ženata jen polovina celníků), a u četnictva. Četníci se mohli za Rakouska ženit teprve, když se stali veliteli samostatné stanice, zpravidla v dosti pokročilém věku, a československý zákon o četnictvu č. 229 z roku 1920 Sb. z. a n. nařídil pak přijímat k četnictvu jen svobodné muže. Ženitba byla povolena četníkům až po dosažení 30 let nebo po odsloužení nejméně čtyř let u četnictva.

Vláda se dále dala na cestu omezení manželství především u státních zaměstnanců, na které mohla lehce působit. Finančním dvorním dekretem z 29. července 1800 bylo státním, městským a fondovním úředníkům zakázáno se ženit bez svolení představeného, pokud neměli plat vyšší než 420 zlatých ročně pod sankcí ztráty nároku na vdovskou a sirotčí pensí. Toto ustanovení platilo ještě před první světovou válkou a sloužilo občas k všemožnému šikanování úřednických ženichů.

Další omezení platila pro učitelstvo, kde povolení pro vstup do manželství bylo vázáno na dosažení určitého služebního postavení. Stejná omezení postihovala řadu soukromých zaměstnanců a zaměstnanců ve vyšších službách, kde celibát byl podmínkou zaměstnaneckého poměru. S výjimkou osob vojenských běželo o pouhé zápovědi manželství, nicméně ztráta existence v důsledku nepovoleného sňatku tvořila sankci ještě citelnější, než byla ustanovení trestního zákoníku.²⁵

²⁵ Jiří Klabouch, *Politický konsens k manželství v Čechách*, Praha 1960

1.5 Právní úprava židovských manželství

1.5.1 Vývoj právní úpravy židovských manželství

Dne 3. května 1786 byl vyhlášen tzv. Manželský patent pro židy. Byl stručný a obsahoval určité rozpory. Vztahoval na židovská manželství předpisy josefínského manželského patentu, respektoval zvláštní židovské náboženské názory na překážky příbuzenství a švagrovství s tím, že povoloval zemským politikým úřadům možnost udělit z těchto překážek dispens, pokud k tomu byly důvody hodné zřetele. Manželství židů mohlo být zrušeno jen souhlasem obou manželů.

Dvorský dekret ze dne 12. srpna 1788 výslovně stanovil, že na židovská manželství se výslovně vztahují obecné předpisy platné i pro křesťany. Další předpis upravující manželství židů byl vydán v roce 1791. Zakotvil principy rakouského židovského práva, tak jak platily do roku 1919. Židům bylo povoleno jiné vymezení překážek příbuzenství a švagrovství a rozluka dohodou obou stran, rozluka i proti vůli manželky v případě jejího prokázaného cizoložství.

Proklamaci snubní svobody v §47 občanského zákoníka z roku 1811²⁶ museli židé pokládat za přímý výsměch, protože jejich manželství podmínil občanský zákoník současně (§124) svolením krajského úřadu, které se vydávalo jen na podkladě omezeného počtu manželství, což bylo ovšem největším myslitelným protikladem snubní svobody. „Židovský systém“ zavedený u nás v roce 1726, podle něhož se směl oženit vždy jen nejstarší syn, aby počet židovských rodin nevzrůstal, byl při úpravě postavení židů patentem ze 3. srpna 1797 nejen zachován, ale ještě upevněn a občanský zákoník se ho ani v nejmenším nedotkl. Netížil ani tolik majetné židy, protože za vysokou částku bylo možno získat pro mladší syny dispens, ale široké masy chudšího židovstva jím byly odsuzovány k doživotnímu nedobrovolnému celibátu. Tento numerus clausus se židé snažili všemožně obcházet. V praxi se přešlo k tomu, že rabín snoubence bez úředního povolení oddal, ale neohlásil jejich sňatek ve výkazu, který o provedených sňatcích musel předávat úřadům. Od roku 1794 měli katoliční faráři a krajské úřady kontrolovat výkazy rabínů a aby tyto výkazy nebyly úředníkům židovských matrik nesrozumitelné, nesměly být nadále psány hebrejsky,

²⁶ „manželskou smlouvu může kdokoli uzavřít, pokud mu nevadí zákonná překážka“ § 47, Všeobecný zákoník občanský

nýbrž německy. Rabíni se bránili tak, že matriky sice vedli v německé řeči, ale hebrejským písmem, takže si s nimi orgány krajských úřadů nevěděly rady a v roce 1814 bylo zakázáno i toto.

Následkem „židovského systému“ počet židovských obyvatel opravdu klesal, většina mužů i žen žila v neuspořádaných konkubinátech.

V roce 1848 sice omezovací praxe polevila, ale za Bachovy vlády, která opět začala obnovovat diskriminační protižidovská opatření, byla znovu zpřísněna a teprve v roce 1859 s pádem absolutismu byl onen numerus clausus definitivně odstraněn.

1.5.2 Norimberské zákony

S německou okupací se i na naše území dostala německá úprava uzavírání židovských manželství podle tzv. Norimberských zákonů.²⁷ K pochopení těchto zákonů je třeba znát více o vývoji celé židovské otázky v německém právu.

V polovině září 1935 přijal německý Říšský sněm (Reichstag) dva ústavní zákony, které se staly základnou pro pozdější "legální" vyloučení židů z německé společnosti a připravily půdu oficiálnímu provádění protižidovské politiky. Byly vyhlášeny 15. září na zvláštním zasedání Říšského sněmu svolaném do Norimberku u příležitosti každoročního sjezdu nacistické strany.

První z těchto zákonů, Zákon o říšském občanství, stanovil, že občanem Říše může být pouze Němec nebo člověk s "příbuznou krví". V okamžiku zavedení tohoto zákona ztratili němečtí židé svá politická práva a stali se Staatsangehörige (státními příslušníky), zatímco "árijsťi" Němci byli označeni jako Reichsbürger (říšští občané). Zákon o říšském občanství byl do roku 1943 postupně doplněn o celkem třináct prováděcích nařízení systematicky zbavujících židy veškerých občanských práv. Už o dva měsíce později, 14. listopadu 1935, bylo vydáno první z těchto prováděcích nařízení, které stanovilo, kdo je považován za žida nebo míšence.

Druhý zákon, Zákon na ochranu německé krve a německé cti, zakazoval uzavírat sňatky mezi židy a Němci a zapovídal také jejich mimomanželský

²⁷ Jiří Klabouch, *Zvláštní manželské právo osob židovského náboženského vyznání v letech 1783 – 1945*, Právněhistorické studie V., Nakladatelství ČAV, Praha 1959, s. 208

styk. Židovským domácím bylo zakázáno zaměstnávat německé služebné ve věku do pětáctýřiceti let či vztyčovat německou vlajku.

S vyhlášením norimberských zákonů přestaly také platit výjimky (udělované veteránům z první světové války a státním úředníkům, kteří zastávali své posty už před rokem 1914) z dřívějších protižidovských zákonů. Tyto nové rasistické zákony plnily nejen symbolickou funkci zdůraznění nutnosti vyloučení židů ze společnosti, ale především legitimizovaly vlnu antisemitských bouří a zatýkání židů, ke kterým docházelo během předcházejících několika měsíců, a ukončily období politické nestability vyvolané těmito bouřemi.

Sílící vlna protižidovského teroru podněteného Goebbelsovou propagandou, vyvrcholila v létě roku 1935. Hitler prohlásil, že s těmito "individuálními akcemi" nesouhlasí. To také dalo přímou záminku pro přijetí antisemitské legislativy. Jednoznačně definovat postavení židů v Německu a legitimizovat tak nacistické řádění se v této chvíli stalo pro nacisty nutností. Regionální vládní úředníci a gestapo se opakovaně dotazovali po oficiálních platných normách a jednoznačném politickém stanovisku vůči židům. Mezi stranickými aktivisty a státním aparátem docházelo k roztržkám, vyvolaným rovněž chybějící jasnou politikou. Také veřejnost žádala jednoznačnou a veřejnou definici oficiálního postoje k židovské otázce.

Debata předcházející přijetí zákonů se točila okolo tří hlavních bodů: zbavení židů občanských práv, Rassenschande (zneuctění rasy), tedy otázky smíšených manželství a pohlavního styku mezi "áriji" a židy, a bojkotu židovských firem.

Už od počátku roku 1935 prohlašovalo mnoho předních nacistických funkcionářů (např. Wilhelm Frick, říšský ministr vnitra), že stát míní zbavit německé židy občanství. Hjalmar Schacht, ministr financí, zase naznačoval, že byly připraveny různé protižidovské vyhlášky a opatření za účelem koordinace všech vládních antisemitských plánů. Také Gerhard Wagner, předseda Říšské asociace lékařů, vystoupil s plánem přijetí zákona na ochranu německé krve.

Vzhledem k tomu, že ani nacisté neměli (a ani nemohli mít) k dispozici žádný spolehlivý vědecký prostředek pro zjišťování "rasy", byla pro určení židovského původu podle norimberských zákonů rozhodující příslušnost prarodičů k židovské náboženské obci. Za plného žida byl považován každý,

kdo pocházel alespoň ze tří židovských prarodičů. Velmi komplikovaná byla pak kategorizace tzv. "míšenců". Za "míšence prvního stupně" či "položidy" byli považováni ti, kdo měli dva židovské prarodiče a k datu vydání norimberských zákonů nebyli členy židovské náboženské obce, ani nežili v manželství se židem (v opačném případě byli považováni za plné židy). "Míšenci prvního stupně" měli sice obdobná práva jako plnoprávní němečtí občané, ale vztahovala se na ně některá omezení, např. směli uzavřít manželství pouze s "míšencem prvního stupně". Pro uzavření sňatku s Němcem nebo s "míšencem druhého stupně" potřebovali zvláštní výjimku. Za "míšence druhého stupně" platili všichni, kteří měli jednoho židovského prarodiče. Vztahovala se na ně sice také některá omezení ve výběru povolání, ale obecně platilo, že cílem byla jejich integrace do německé společnosti. Proto byli také např. odváděni do Wehrmachtu, německé armády. Další komplikovaná nařízení se pak zabývala otázkou, do které z předchozích kategorií spadají děti narozené ze smíšených manželství nebo z manželství mezi "míšenci".

Tyto komplikované procedury se netýkaly pouze židů, ale též nemalé části nežidovské společnosti. V řadě státních povolání byli zájemci nuceni dokazovat svůj „árijský“ původ. Tímto způsobem byly do dokazování „židovského“ nebo „árijského“ původu zapojeny i církve, které spravovaly příslušné matriky. Principy kategorizace židů a „míšenců“ podle norimberských zákonů byly pak přejímány i v dalších zemích, které byly Německem okupovány, či byly německými satelity.

V „Protektorátu Čechy a Morava“ byly tyto principy poprvé použity v Nařízení říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939. .

Zákon o říšském občanství především odlišil státní příslušnost a říšské občanství. Přitom politická a jiná práva se výslovně spojovala pouze s říšským občanstvím, státní příslušníky naopak zákon deklaratorně chápal jako Říši zvláště zavázané za poskytovanou ochranu. Občanem Říše mohl být podle zákona pouze Němec nebo jiný státní příslušník s „příbuznou krví“. Tím židé přestali být německými občany. Zákon o říšském občanství byl do roku 1943 postupně doplněn o celkem třináct prováděcích nařízení systematicky zbavujících židy veškerých občanských práv. Zákon o ochraně německé cti a německé krve především zakázal uzavírání manželství i mimomanželské vztahy mezi židy a ne-židy, neuznával jejich uzavření v cizině. Zapovídal také židům ne-židy zaměstnávat.

V listopadu 1935 bylo vydáno výše zmíněné prováděcí nařízení stanovující kritérium pro posouzení příslušnosti konkrétní osoby mezi židy – stalo se jí přihlášení k judaismu členstvím v židovské obci. Protože však šlo o „objektivní kritérium krve“ člověka, bylo „židovství“ určováno nejen současnou nebo dřívější příslušností té které osoby k židovskému náboženství, ale také současným či dřívějším židovským náboženstvím jejích rodičů a prarodičů, případně jejího manželského partnera. Nebylo tady možné ji nějakým způsobem „zastříť“: Maďarští židé se marně pokusili vyhnout se persekuci konverzí ke katolicismu.

Vládní nařízení ze 7. března 1942, č.85 Sb. z. a n., provádějící a doplňující „zákon na ochranu německé krve a německé cti“, obnovilo v ustanovení § 2 zákaz sňatků židů s „nežidy“, který byl zrušen v roce 1919. Pro sňatky židovských míšenců s „nežidy“ bylo předepsáno zvláštní povolení ministra vnitra. Manželství uzavřené proti tomuto předpisu bylo neplatné, a to i tehdy, pokud bylo uzavřeno v cizině, jestliže takovým způsobem mělo obejít ustanovení tohoto nařízení. Žalobu na prohlášení manželství za neplatné mohl podat pouze státní návladní.

Dále byl takový sňatek kvalifikován jako zločin, trestaný žalářem do 1 do 15 let.

Tento předpis byl zrušen spolu s ostatními právními předpisy, vydanými v době nesvobody (po 30. září 1938 do 4. května 1945) vyhláškou ministra vnitra č. 30/1945 Sb. II ze dne 27. července 1945.

1.6 Postavení nemanželských dětí

Pro správné porozumění postavení nemanželských dětí je třeba pochopit rozdíly mezi manželským a nemanželským původem. Nemanželský původ byl stigmatem, který dítě poznamenal na celý život.

Od počátku byla většina dětí nemanželských dětmi nechtěnými, společnost nepřijímala dobře ani rodiče nemanželských dětí. Pro ženu bylo narození nemanželského dítěte pohromou neboť ztrácela naději na uzavření manželství někdy v budoucnu, často se od ní odvrátila její rodina a bývala i propuštěna z práce

Nemanželské děti nebyly v otcovské moci, roli otce tu přebíral poručník, z tohoto pohledu platily o výchově pro nemanželské děti stejné předpisy jako pro děti bez otce. Dítě získalo rodné příjmení matky, její domovské právo a také její státní občanství.

Obtíže vyvstávaly při určování otcovství nemanželských dětí. „V praxi byla nejprve dotázána nemanželská matka, a udala-li určitého muže, byl tento obeslán k soudu. Jestliže tam neuznal otcovství dobrovolně, bylo zahájeno složité sporné řízení, a za otce byl pak uznán muž, o němž měl soud za prokázané, že s ženou v kritické době obcoval. Jestliže se prokázalo, že s matkou obcovalo v kritické době více mužů, byl za otce prohlášen jen jeden z nich, a to i když šlo o řemeslnou prostitutku. Soud se snažil za každou cenu získat pro dítě výživné a dal při tom na svědectví matky, která se pochopitelně soustředila na nejlépe situovaného.“²⁸

Rodičům nemanželského dítěte samozřejmě připadla povinnost dítě živit, vychovávat a zaopatřit. Nejdříve tato povinnost stíhala otce dítěte. Teprve v případě, že dítě otce nemělo nebo otec neměl potřebné prostředky, nesla tyto náklady matka. A naopak, dítě mělo povinnost svou matku živit, trpěla-li nouzí, ale tuto povinnost vůči otci nemělo.

1.6.1 Práva a povinnosti mezi rodičem a nemanželským dítětem

Poměr mezi rodičem a nemanželským dítětem vznikl narozením dítěte.

Nemanželským dítětem bylo:

- dítě, které porodila neprovdaná žena nebo žena neplatně provdaná
- žena provdaná, jestliže domněnka otcovství manžela nebyla na místě a nebyl-li prokázán opak

V době porodu nebyly pochybnosti o tom, kdo byl nemanželskou matkou. Takové pochybnosti ale mohly nastávat později, neboť předpisy o vedení matrik nevyžadovaly, aby matka byla do matriky zapsána pravým jménem. Z úřední povinnosti musel matrikář jméno matky zjišťovat jen tehdy, jestliže dítě bylo uznáno za nemanželské a matka sama žádala za zajištění jména.

²⁸ Jiří Klabouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Orbis, Praha 1962, s. 210

Svědectví matky o jejím jméně bylo prokázáno svědectvím dvou hodnověrných osob. Mimo tento případ se po pravém jménu matky nemanželského dítěte nepátralo.

Otcem nemanželským byl ten, kdo:

- otcovství k nemanželskému dítěti určitým způsobem uznal
- byl právoplatným rozsudkem vydaným o paternitní žalobě tj žalobě podané nemanželským dítětem či jeho zákonným zástupcem prohlášen soudem za nemanželského otce.

Uznání mohlo založit nemanželské otcovství pouze:

- stalo-li se na soudě v průběhu sporu o žalobě paternitní nebo v řízení nesporném
- stalo-li se určitým způsobem před tím, kdo podle platných předpisů vedl matriku zrozců. Jestliže otec uznal před matrikářem a dvěma svědky, které osobně znal jako osoby spolehlivé, popřípadě, znala-li jej osoba matriku vedoucí, před touto osobou a jedním svědkem (což byl nejčastěji kmotr), aby do matriky byl za otce zapsán, jestliže sám před výše uvedenými osobami o takový zápis požádal. Takový zápis pak byl důkazem, že zapsaný je nemanželským otcem. Matčino označení nebylo podmínkou zápisu.

Rozsudkem vydaným o paternitní žalobě byl za nemanželského otce prohlášen ten, komu svědčila domněnka nemanželského otcovství, pakliže nebyla vyvrácena. V tomto případě šlo o žalobu dítěte, nikoliv o žalobu matky. Dítě tu však zpravidla bylo zastoupeno poručníkem, kterým bývala nejčastěji matka. Za nemanželského otce dítěte byl považován ten, kdo v kritické době s matkou souložil, tj v době počínající třístým a končící stoosmdesátým dnem před porodem. Bylo-li ale takových mužů více, svědčila domněnka nemanželského otcovství každému z nich a bylo na vůli dítěte či jeho zákonného zástupce proti kterému z nich žalobu podaly. Ve sporu o paternitní žalobě bylo pak na žalobci, aby dokázal faktum soulože. Důkazem mohlo být mimosoudní doznání.

Domněnka zřízená důkazem soulože mohla být vyvrácena:

- důkazem domnělého otce, že jeho soulož s matkou dítěte nemohla vést k jeho zplození. Byly to případy, kdy se prokázalo, že v době soulože již byla

matka těhotná s jiným nebo že dítě podle svého tělesného vývoje nemohlo být zplozeno v době soulože.

- důkazem, že někdo jiný je otcem dítěte byl i fakt, že někdo jiný byl prohlášen otcem v paternitním sporu nebo že někdo jiný byl řádně za otce zapsán v matrice zrozenců.

Poměr mezi rodičem a nemanželským dítětem zanikl smrtí rodiče nebo dítěte nebo legitimací přecházel částečně nebo úplně v poměr mezi rodičem a dítětem manželským.

1.6.2 Práva a povinnosti rodičů nemanželských dětí

Nemanželské děti obdržely rodné příjmení matky, a to i tehdy, byla-li matka vdaná. Manžel matky mohl dítěti dát svoje jméno projevem u politického úřadu zemského, souhlasila-li matka i dítě, a bylo-li dítě nezletilé, jeho zákonný zástupce i soud. Takový projev byl účinný jen tehdy, byl-li proveden ve veřejných listinách nebo v listinách soukromých, které byly ověřeny soudně nebo notářsky. Takovým udělením jména se ale dítě zdaleka nestalo dítětem manželským.

Nemanželské dítě mělo matčino domovské právo a také její státní občanství.

Mezi rodiči a dětmi nemanželskými vznikala určitá práva a povinnosti:

Rodiče měli povinnost dítě vyživovat, vychovávat a zaopatřit. Dítě nemanželské nebylo v moci otcovské, a proto mu byl zřízen poručník, kterým mohl být i otec.

O vychovávání nemanželských dětí platily předpisy podobné těm o výchově dětí bez otce. Péče o osobu dítěte nemanželského náležela především matce a to i tehdy, nebyla-li poručnicí. O právech nemanželského otce platilo, že otec nemohl matce dítě odejmout, jestliže sama chtěla a mohla dítě vychovávat se zřetelem k jeho budoucímu povolání a stavu a otec měl povinnost dítě vzít k sobě, jestliže by blaho dítěte mohlo dostát matčinou výchovou újmy. Otec měl právo žádat, aby dítě bylo svěřeno do výchovy jemu nebo osobám, které určil v případě, že matka nežila, nechtěla se o dítě

starat nebo dítě vychovat nemohla. Způsob výchovy musel být přiměřený jmění rodičů. Náklady na výživu dítěte a jeho výchovu se hradily ze jmění dítěte, mělo-li jmění, jinak náklady hradil otec.

Bylo-li otcovství uznáno, bylo věcí soudu, aby určil míru povinností otce z moci úřední v nesporném řízení. Takto určené výživné zřejmě bylo určeno rebus sic statibus. Přípustné ale byly i dohody mezi otcem a poručníkem dítěte o výši výživného a to buď tak, že byla určena renta nebo "odbytné". Bylo hrubě sporné, jestli po vyčerpání odbytného mělo dítě dál nárok na výživu. K určení míry povinností otce soudem se nepřistupovalo, pokud nemanželský otec plnou měrou dobrovolně plnil vyživovací povinnosti, nebo naopak nebyl naprosto s to k výchově dítěte jakkoli přispět.

Alimentační nárok mohl být zajištěn i před narozením dítěte.

Nemělo-li dítě otce nebo neměl-li otec prostředky na výchovu dítěte, hradila popřípadě přispívala na výchovu dítěte matka a po ní její rodiče.

Bylo-li nutné požadovat pro dítě chudinské zaopatření, soud měl poručníka podporovat a popřípadě rozhodnout o domovském právu dítěte.

Povinnost výše uvedených osob podílet se na výchově dítěte pominula, jakmile dítě nabylo způsobilost se slušně živit, ale neslušelo se vykládat toto ustanovení v tom smyslu, že vyživovací povinnost pomíjela ihned, jakmile dítě nabylo jakékoli způsobilosti se živit samo. Rozhodovala skutečnost, k jakému stavu se dítě vychovává. Ten určovalo poručenstvo se zřetelem k majetnosti rodičů.

O zaopatření nemanželského dítěte platilo to samé, co pro zaopatření manželských dětí. Zaopatření muselo být přiměřené majetku rodičů a postihovalo otce, po něm matku, ale povinnost dotační a patrně také povinnost dát synovi výbavu měla jen nemanželská matka.

Povinnost otce hradit náklady výživy, výchovy a zaopatření nemanželského dítěte přecházela stejně jako jiné dluhy na jeho dědice. Bylo-li otcovství otcem uznáno nebo soudem vyřčeno, mohly nemanželské děti, které v době smrti otce byly vychovávány v jeho domě, žádat stejné vychovávání a stejnou výživu jako před smrtí otce do doby, než se mohly samy živit. Nemohly nikdy ale žádat víc, než kolik se dostalo manželským dětem.

Rodiče se mohli dohodnout o výživě, výchově i zaopatření dětí.

Takovou dohodou nemohly být ale poškozeny zájmy dítěte.

Nemanželské dítě mělo povinnost slušně vyživovat nemanželskou matku, upadla-li v nouzi.

Nemanželský původ oficiálně nebyl vadou, která "by mohla škodit, uchází-li se o životní povolání".

1.6.3 Poměr otce k matce nemanželského dítěte

Otec nemanželský byl povinen hradit matce náklady spojené s porodem a šestinedělím – slehnutím a náklady sustentace po dobu prvních šesti neděl po slehnutí. Jestliže slehnutí způsobilo i jiné nutné výlohy (nemoc), měl hradit i tyto výlohy. Promlčení tohoto nároku matky nastalo tři roky po porodu.

Ještě před porodem mohl soud na návrh matky, "byla-li potřebná a nevedla-li život nezřízený, určit otci dítěte, aby na soudě složil alimentaci, kterou měl dítěti platit v prvních třech měsících, jakož i obyčejnou sumu nákladů, které se slušelo hraditi".

1.6.4 Legitimace

Legitimací se rozuměla skutečnost, že nemanželským dětem se za určitých podmínek prisuzovalo zcela nebo jen z části postavení dětí manželských.

Ex lege byly legitimovány děti nemanželské, které byly zplozeny v manželství neplatném určitým způsobem kvalifikovaném, a to:

- děti, které byly zplozeny v neplatném manželství, když překážka manželství později odpadla např. pominula odpadnutím práva odepřít platnost manželství, nebo dispensí a následnou konvalidací
- děti, které byly zplozeny v manželství neplatném, když alespoň jeden z rodičů v době zplození (300 dnů před narozením dítěte) beze své viny nevěděl o překážce zakládající neplatnost manželství (manželství putativní). Takové děti byly postaveny naroveň manželským dětem, ale byly vyloučeny z práva nastupovat ve jmění, které je podle nařízení rodinných vyhrazeno dětem manželským. Mohlo jít o rodinné nadace atd.

Legitimace per subsequens matrimonium – děti zrozené mimo manželství tj. v době, kdy mezi jejich rodiči nebylo platné manželství, jetliže jejich rodiče následně platné manželství uzavřeli (nebo i manželství neplatné, kde následně došlo k odpadnutí překážky platnosti manželství). Legitimaci tu nemohli odporem vyloučit ani rodiče ani děti. Jetliže dítě zemřelo dříve, než došlo k manželství rodičů, ale zanechalo potomky, byly legitimováni tito potomci. Důkaz o legitimaci se prováděl srovnáním knihy zrozenců s knihou sňatků. Právní následky legitimace takto legitimovaných dětí nastávaly až od doby, kdy rodiče uzavřeli manželství.

Legitimace z moci úřední, původně přízní panovníkovou, jehož kompetence přešla na vládu. Rozhodnutím úředním byly legitimovány děti narozené mimo manželství nebo v manželství neplatném, jestliže jim rozhodnutím vlády byly propůjčeny určité výhody dětí manželských. Podmínkou vládního rescriptu byla žádost rodiče (většinou otce) a přivolení dítěte, popřípadě, bylo-li dítě nesvéprávné, přivolení poručenského soudu, který měl přihlídnout k názoru poručníka. Procesně byla tato procedura zajímavá, neboť: "žádost jest podati u soudu okresního příslušného, ten ji po úředním jednání předloží soudu sborovému I.instance a odtud se dostane ke sborovému soudu II.instance, jenž ji s posudkem předloží ministru spravedlnosti, a ten pak podá vládě zprávu. Rozhodnutí vládní bude pak dodáno stranám skrze soud, ale působí od toho dne, kdy se stalo. Na soudě jest, aby se, obrátě se k zemské politické správě, postaral o zaznamenání legitimace v matrice".²⁹ Právní následky legitimace ustanovovalo vládní rozhodnutí a mohly být různé. Kromě majetkových záležitostí dědických, mohla být zřízena třeba vzájemná alimentární povinnost, dítě mohlo takto přejít pod žadatelovu otcovskou moc atd.

1.6.5 Osvojení

Situace, obzvláště nemanželských dětí, byla velmi nepříznivá a nemanželský rodičovský poměr mnohdy mohl být zastoupen jiným vztahem, který jej mohl nahradit. Takovým vztahem mohlo být především osvojení, kterým si někdo dobrovolně bral rodičovské povinnosti a práva k cizímu

²⁹ Jan Krčmář, *Právo občanské IV. Právo rodinné*, Praha, 1932

dítěti, ať už opuštěnému, nebo majícího rodiče. Souhlas rodičů byl k osvojení ale nutný. Osvojení bylo v podstatě institucí, která měla sloužit k zachování majetku v rodinách, které neměly děti, a jejím cílem bylo zajistit přechod rodinného kapitálu na osobu rodině zavázanou; proto bylo možno adoptovat i osoby dospělé.

Osvojení bylo nejvíce žádoucí právě u nemanželských dětí, které mohly být touto cestou zbaveny nevýhod svého původu i za situace, že otec byl ženat s jinou ženou, než s jejich matkou. Toto bylo povoleno až v roce 1914 za podmínky, že otec neměl vlastní manželské děti. Problematiku osvojení jednotně upravil a toto omezení odstranil až zákon č. 56/1928 Sb. z. a n. o osvojení. Návrh zákona byl vládou předložen již v roce 1922. Zásadním podnětem k jeho podání byl fakt, že na Slovensku a v Podkarpatské Rusi nebyla instituce osvojení upravena žádnými pozitivními předpisy, ale platila pro ni jen ustanovení zvykového práva. Praxe se díky tomu lišila nejen co do materiálních podmínek pro osvojení, ale i co do příslušnosti úřadů ke schválení osvojení. Osvojení bylo založeno na smluvním principu a podle některých názorů jeho hlavním účelem nebylo ani tak materiální zajištění a zabezpečení výchovy dítěte, jako spíš zajištění přechodu majetku. Hlavní zásadou tohoto zákona byla ochrana zájmů vlastních dětí před možnou majetkovou újmou, která by osvojením mohla vzniknout. V takovém případě byla adopce zakázána. Bylo možné osvojit i zletilou osobu, dokonce i vdanou ženu se souhlasem jejího manžela.

1.7 Postavení ženy v manželství

Koncepce manželského práva je založena na převaze manželské/otcovské autority, která otci umožňuje vykonávat moc nad manželkou a dětmi. Manželka se ocitá ve zcela podřízeném postavení a je povinna zachovávat manželovi poslušnost. Majetek manželky je spravován jejím manželem. Velký důraz je kladen na soudržnost legitimní rodiny.

Občanský zákoník rozeznával společná práva a povinnosti obou manželů a zvlášť práva a povinnosti manžela a manželky.

„Oba manželé zavázáni jsou konati povinnost manželskou, věrni sobě býti a slušně spolu zacházeti.“

Některá pravidla se z dnešního pohledu jeví pro ženu velmi nepříznivá. Například v rámci plnění manželské povinnosti bylo vynucení soulože manželem dovoleným činem a neplnění manželské povinnosti mohlo být za určitých okolností důvodem k rozvodu od stolu a lože.

Kromě povinnosti života v manželském společenství bylo manželskou povinností i plození a výchova potomků, přičmež zamezení početí proti vůli druhého manžela bylo krutým porušením manželských povinností. Třetí manželskou povinností bylo vzájemně se podporovat.

Slušné zacházení muselo být takové, aby nedocházelo k naplnění ustanovení trestního zákona. Tolerance společnosti k násilí v rodině byla daleko vyšší než dnes. Trestné zacházení bylo podle okolností důvodem k rozvodu, případně rozloučení manželství.

Porušení manželské věrnosti bylo stíháno podle trestního zákona a bylo důvodem k rozvodu a rozloučení manželství. Nevěra manželky byla ovšem daleko závažnější než nevěra manželova, která se často společností mlčky tolerovala.

Rozhodně nelze tvrdit, že u vyšších a středních vrstev byla žena vážena a milována, nicméně snad nejdříve se s ženou zacházelo v prostředí selském. Právě tam vznikla přísloví odrážející ekonomický význam manželství, respektive význam ženina věna: „v životě muže jsou dvě krásné chvíle: když si ženu bere a když ji pohřbívá.“ Mimo věna a spousty fyzické dřiny byla manželka povinna poskytovat muži „potěšení“. Na její názor či přání se nikdo neptal, ženy rodily děti, často umíraly při porodu nebo vyčerpáním - přišla nová manželka s novým věnem a koloběh se opakoval.

Manžel byl hlavou rodiny³⁰ a mohl činit veškerá rozhodnutí týkající se manželského života. Obsah manželovy moci nad manželkou byl v hlavních rysech určen zákonem. Manželka se mohla dovolat pomoci úřadů při manželově zneužívání práv daných mu zákonem.

Manžel měl právo určit bydliště a manželka byla povinna ho do jeho bydliště následovat. Manžel byl povinen manželku do svého bydliště

³⁰ §91 v.o.z. „Muž je hlavou rodiny. V této vlastnosti náleží mu především právo řídití domácnost, jest však také povinen obstarati své manželce slušnou výživu podle svého majetku a jí ve všech případech zastupovati.“

přijmout. Zlomyslné opuštění společného bydliště bylo důvodem k rozvodu a rozloučení. V tom případě manželka nebyla povinna manžela následovat. V rozporu se závazkem společného bydlení nebylo, když si jeden z manželů zvolil dočasně oddělený pobyt. Dohoda mezi manželi o dočasně odděleném pobytu byla platná.

Manžel byl ředitelem domácnosti a určoval domácí řád. Manželka byla povinna mu v domácnosti a při výdělku pomáhat podle svých sil. Jestliže tak stanovil domácí řád, byla manželka povinna vykonat jí dané pokyny, případně zařídit, aby dané pokyny byly vykonány. K živnostenskému provozování obchodu potřebovala manželka manželovo svolení.

Jestliže manželé neuzavřeli o svém jmění jiné smlouvy, nenastala uzavřením manželství změna v jejich poměrech. Každý z nich zůstal subjektem dosavadních majetkových práv a mohl se svým jměním volně nakládat, §1237. Manžel mohl manželku dát prohlásit za marnotratnou³¹, byly-li pro to splněny podmínky. Cokoli každý z manželů po dobu manželství nabyt, nabyt sobě, ale v pochybnostech platí, že, čeho za trvání manželství bylo dobyto (výdělečně), dobyl manžel. Z našeho moderního současného pohledu se toto ustanovení může zdát nespravedlivé, ale je třeba mít na paměti, že manžel nesl "onera matrimonii", tj náklady s manželstvím spojené. Manželku musel slušně uživit a platit její potřeby podle svého stavu, který byl i stavem jejím. Tato povinnost vyživovací, alimentární, se na něj vztahovala i v případě, že manželka byla majetná. Alimenty mohla manželka požadovat žalobou.

O nárocích ženy žijící od manžela odloučeně, tj. ženy nerozvedené, platilo, že neměla právo na alimentaci, když bezdůvodně žila odloučena od manžela. Dohody o alimentaci provázející samovolný rozchod manželů byly neplatné.

Pokud manželka neodporovala, platila domněnka, že svěřila manželovi správu svého jmění coby svému zástupci. Manžel byl tedy správcem podle zákonného ustanovení a tedy bez vůle manželky a bez jejího vědomí, ale jen do doby, než manželka tomu odporovala. Manžel měl jako zákonný zástupce manželky stejné postavení jako jiný zmocněný zástupce, ale ručil, nebylo-li dohodnuto jinak, za kmenové jmění a nikoli za požitky. Skončila-li tudíž jeho

³¹ §1241 v.o.z. „V naléhavých případech anebo hrozí-li újma, může býti manžel odňata správa jmění, třebaž byla jemu výslovně a na vždy povolena. Naproti tomu je také on oprávněn učiniti přítrž nepořádnému hospodaření své manželky a ji dokonce podle zákonných předpisů dáti prohlásiti za marnotratnici.“

správa, musel vydat jen kmenové jmění. Jinými slovy, manžel směl volně nakládat s požitky, které získal z jmění manželčina a neodpovídal za požitky, které mohl získat.

Manželka obdržela manželovo jméno a požívala práv jeho stavu, pokud to nebyla práva ryze osobní. Získala manželovo státní občanství, práva v jeho domovské obci.

2 Právo manželské

Československá republika převzala dva systémy rodinného práva, prvý vycházející ze všeobecného občanského zákoníku z roku 1811 a druhý z obyčejového práva bývalého uherského království. Všeobecný občanský zákoník při úpravě manželského práva odděloval osobní stránku manželství od stránky majetkové. V oblasti osobního práva pro něj bylo charakteristické rozdělení podle jednotlivých konfesí.

2.1 Pojem a vznik manželství

“Manželství se určuje jako svazek mezi dvěma osobami různého pohlaví, jehož typickými účely jsou založení spořádaného životního společenství a zachování pokolení lidského a jež právní řád opatřuje kautelami a důsledky způsobitelnými zabezpečiti a usnadniti dosažení oněch účelů.”

Manželství vzniklo smlouvou manželskou, tzv. “smlouvou k uzavření jeho se nesoucí”³². Manželskou smlouvou dvě osoby různého pohlaví zákonným způsobem projevíly vůli žít v nerozlučném společenství, plodit děti a vychovávat je a poskytovat si vzájemně pomoc. Na manželskou smlouvu se hledělo jako na smlouvu, ve které dvě osoby různého pohlaví projevíly ve formě stanovené zákonem souhlasnou vůli zřídit trvalé životní společenství. Manželství bylo určeno jako právní poměr, který vznikl uzavřením manželské smlouvy.³³ Uzavření smlouvy manželské bylo zanecháno vůli stran ji uzavírající, ale právní následky manželské smlouvy byly dány právem objektivním a nemohly být měněny vůli stran. Byla předepsaná forma notářského zápisu.

2.2 Náležitosti platného manželství

Pro platné uzavření manželství se ověřovaly náležitosti:

- zda se nevyskytly skutečnosti bránící nupturientům manželství uzavřít

³² Jan Krčmář, *Právo občanské IV. Právo rodinné*, Praha, 1932

³³ „Občanský zákoník prohlašuje manželství za smlouvu a staví se tím v odpor ke kanonickému právu, které prohlašuje manželství za svátost“ František Rouček, *Komentář k československému obecnému zákoníku a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, díl I., Codex*, Praha, 1935

- zda nupturienti měli vůli k uzavření manželství a
- zda nupturienti tuto vůli projevili určitým obřadným způsobem

Překážka platnosti uzavřeného manželství byla každá skutečnost, která bránila, aby nějaké uzavřené manželství bylo pokládáno za platné. Za překážku manželství byly považovány skutečnosti, které bránily dvěma osobám, aby spolu uzavřely platné manželství.

„Za překážku platnosti uzavřeného manželství se považovalo

- nedostatek přivolení
 - a) nedostatkem mohoucnosti
 - b) nedostatkem skutečného přivolení
 - nedostatek mohoucnosti k účelu
 - d) nedostatek mohoucnosti tělesné
 - e) nedostatek mohoucnosti mravní
 - nedostatek podstatných obřadností“

2.2.1 Překážky platnosti manželství

Nemohoucnost přivolení je tu třeba chápat jako nedostatek schopnosti dát souhlas k manželství, ale nedostatek skutečného souhlasu s uzavřením manželství. Nedostatek mohoucnosti naplnit účel manželství mohl být dán jak fyzickou tak mravní neschopností.

Nemohoucnost přivolení se týkala jednak osob choromyslných nebo slabomyslných, které byly pro choromyslnost nebo slabomyslnost zcela zbaveny svéprávnosti, dále osob, které pro choromyslnost nebo slabomyslnost nebyly schopny obstarat své věci, ale nebyly dosud úplně zbaveny svéprávnosti. Osoby zbavené svéprávnosti zcela nemohly uzavřít manželství, ani když se uzdravily, ani tak nemohly učinit jejich zákonný zástupce.³⁴

Osoby mladší 14 let nemohly platně uzavřít manželství a ani je za ně

³⁴ „Zuřiví, šílení, blbí a nedospělí nemohou platných smluv manželských činiti“ §48 Všeobecný občanský zákoník

nemohli uzavřít jejich zákonní zástupci.

Nezletilí, kteří dovršili 14. rok (netýkalo se těch, kteří dosáhli prominutí let), zletilí, kteří nemohli z jakýchkoli důvodů vstupovat v platné závazky (tj. zletilí, pod prodlouženou mocí otcovskou nebo poručenskou, nebo byli-li zčásti zbaveni svéprávnosti) nemohli sami uzavřít platné manželství. Vyžadovalo se přivolení některých dalších činitelů - svolení otcovo nebo přivolení soudu.

Svolení otcovo muselo být jím prohlášeno před duchovním správcem za přítomnosti dvou svědků, muselo být zaznamenáno v knize sňatků a stvrzeno otcovým vlastnoručním podpisem, nebo muselo být prokázáno listinou zřízenou otcem za spolupůsobení svědků a řádně legalizovanou. Otec mohl svolení odepřít z důvodů uvedených v občanském zákoníku. Pokud otec odepřel svolení bez řádné příčiny, mohl se nezletilý nebo druhý nupturient dovolat soudní pomoci.

Když vyjmenované osoby otce neměly, nebo nebyly v jeho moci, bylo třeba získat právoplatné přivolení vrchnoporučenského soudu nebo vrchnoopatrovnického soudu, jemuž předcházel výslech zákonného zástupce. Proti rozhodnutí soudů mohli podat stížnost jak zákonný zástupce tak nupturienti.

Nezletilému cizinci, který hodlal uzavřít manželství, ale nemohl dodat přivolení nutné dle práva své vlasti, byl soudem příslušným podle místa pobytu určen opatrovník, který prohlásil svůj souhlas u soudu.

Svolení matčino nebylo třeba nikdy. Pokud se dcera provdala bez vědomí rodičů nebo proti jejich vůli a pokud soud shledal nesouhlas rodičů důvodný, byla dcera stížena majetkovou újmou.

Přivolení k manželství

Pokud za projevem obsahujícím přivolení k manželství nestála skutečná vůle k manželství, když tedy ten, kdo projev učinil, tak učinit nechtěl, nedošlo zpravidla k platnému manželství. Nezáleželo na tom, zda příčinou neshody mezi vůlí a projevem bylo jednání protistrany nebo osoby třetí, zda protistrana neshodu znala. Příčina neshody se hledala jedině v osobě projevujícího.

Platné manželství nevzniklo když ten, kdo učinil projev obsahující

přivolení k manželství takové přivolení dát nechtěl, neboť

- o svém projevu nevěděl (případy přeřknutí, při uzavření manželství plnomocníkem, případy přepsání, případy přivolení k manželství dané v takovém stavu, který vylučoval plné vědomí)
- projev učinil, o projevu věděl, ale neznal jeho obsah
- projev učinil, o projevu věděl, jeho obsah znal, avšak na něj bylo působeno tak, že jeho projev nemohl být považován za jeho vlastní svobodný projev
- projev učinil, vědomě a svobodně, ale ne z opravdové vůle
- učinil projev obsahující jeho přivolení k manželství s určitou osobou, chtěl přivolení k manželství dát, ale nikoli k manželství s touto konkrétní osobou
- projev obsahující přivolení k manželství učinila osoba unesená, které nebyla vrácena svoboda. Překážka únosu se vyvinula v kanonickém právu. Za unesenou osobu se považovala osoba proti vůli odvedená a zadržovaná. Nepředpokládalo se pouze odvedení násilné, ale i lstivé vylákání, když vylákaná osoba pak byla násilně zadržovaná. Unesenou byla i osoba, která k odvedení svolila, ale potom byla proti své vůli zadržována.

2.2.2 Vyjimky způsobující neplatnost manželství

Byla-li vůle dát k manželství souhlas, byla-li náležitým způsobem projevena a manželství bylo uzavřeno, existovaly výjimky způsobující neplatnost manželství, a to:

- omyl v pohnutce. Když muž shledal, že žena, kterou si vzal za manželku, byla v době uzavření sňatku těhotná s jiným. Zákon nerozlišoval, zda žena věděla o svém těhotenství a "zdali souloži, která způsobila těhotenství, se poddala dobrovolně". Bylo lhostejné, zda muž věděl či nevěděl o ženě těhotné, podstatné bylo zda věděl či nevěděl, že je těhotná s jiným.
- přivolení vynucené "důvodnou bází" způsobené výhrůžkou zla, která byla učiněna za tím účelem, aby přivolení bylo vynuceno, a tedy aby byl kauzální nexus mezi výhrůžkou směřující k vynucení přivolení, bází a přivolením k manželství. Bylo lhostejné, zda újma, kterou bylo vyhrožováno,

má být způsobena právě osobě, která měla k manželství přivolit, či k jiné osobě jí blízké. Nezáleželo také na osobě hrozebníka, zda jím byl nupturient nebo osoba třetí, nezáleželo na tom, zda nupturient o výhrůžce věděl nebo nevěděl. Zdali je bázeň důvodná, o tom rozhodovala jednak pravděpodobnost nebezpečí, že výhrůžka bude splněna, jednak tělesná a duševní povaha ohroženého, jednak velikost vyhroženého zla.

- nemohoucnost fyzická (impotence) byla překážkou byla-li trvalá a existovala-li v době uzavření sňatku. Trvalá je nemohoucnost, když ani během času, ani jinak (léčení, operace) nemohla být odstraněna. Bylo lhostejné, zda nemohoucnost je fyzická nebo psychická, zda je relativní nebo absolutní. Impotentia subsequens nezpůsobovala zrušení manželství.

- osoba žijící v platném manželském svazku nemohla uzavřít nové manželství. Nové manželství bylo možné uzavřít jen tehdy, jestliže nastala nějaká skutečnost zakládající zrušení předchozího manželství.

- překážka příbuzenství mezi příbuznými v linii přímé, mezi sourozenci plnorodými a polorodými, mezi bratřenci a sestřenicemi, mezi strýcem (tetou z otcovy nebo matčiny strany) a neteří (synovcem).

- překážka švakrovství bránila po zrušení bývalého manželství vzniku platného manželství mezi jedním manželem a příbuznými druhého manžela v pokolení přímém a s jeho plnorodým či polorodým sourozencem

- překážka zavraždění manžela stíhala osoby, které si přislíbily manželství v době, kdy jedna z nich byla v manželském svazku a jedna z nich za trvání manželského svazku ukládala o život manžela, který stojí v cestě zamýšlenému manželství s úmyslem umožnit slíbené manželství. Nebylo rozhodující, zda ukládání o život manžela bylo se souhlasem druhého nupturienta, nebo proti vůli druhého nupturienta, zda jeden z nupturientů byl přímým pachatelem a zda mělo výsledkem. Jednání muselo mít povahu trestného činu.

Překážky manželství pomíjely faktickou cestou nebo prominutím. Podle ustanovení § 26 manželské novely mohl na žádost stran prominout překážku politický úřad II. stolice, dispens v první instanci udílel zemský úřad země, ve které snoubenec bydlel. Druhou a konečnou instancí bylo ministerstvo vnitra.

O tom, které důvody se v konkrétním případě považovaly za důležité

rozhodoval úřad rozhodující o dispensu. Nemohla být prominuta žádná překážka, ale zákon nestanovil přesně, které prominuty být mohou a které nemohou. Obecně se za nedispensovatelné překážky považovala nedospělost, úplná chorobomyslnost a slabomyslnost, nedostatek přivolení, vadné přivolení a pravděpodobně i fyzická nemohoucnost. Dále to mohly být překážky, při kterých by prominutí a následné manželství způsobily stav, který by byl v rozporu s trestním zákonem.

Po odpadnutí překážky se ale manželství nestávalo platným automaticky. Překážky se tu dělily na soukromé a veřejné překážky manželství. Obecně v soukromých překážkách neplatnost zanikla pokračováním v manželství nebo dosažením zletilosti. Takové manželství bylo považováno za platné od začátku a nemusel být znovu prohlášen manželský konsens. Při veřejných překážkách neplatnost trvala, i když překážka odpadla nebo byla prominuta. V takových případech bylo podmínkou konvalidace, že překážka byla odstraněna dispensem a manželé znovu učinili prohlášení o přivolení k manželství. Odpadla-li překážka aniž byl udělen dispens mohli manželé uzavřít jen nový sňatek.

2.2.3 Manželská smlouva

Aby bylo manželství platně uzavřeno, muselo být svolení (přivolení) k sňatku prohlášeno slavnostní v zákoně uvedené formě. Podle osoby oddávajícího můžeme tuto slavnostní formu dělit na civilní a církevní.

Všeobecný občanský zákoník znal pouze formu církevní, až teprve zákon č.47 ř.z. ze dne 25. května 1868 zavedl podpůrně civilní manželství pro příslušníky státem uznaných náboženství pro případ, že by příslušný duchovní odmítl svou působnost při uzavření sňatku z důvodů neuznaných státním zákonodárstvím. Zákon č.51 ř.z. z 9. dubna 1870 zavedl obligatorní civilní formu uzavření manželství pro osoby, které nepatřily z žádnému státem uznanému vyznání. V roce 1912 byli dále muslimové v otázce uzavírání manželství postaveni na roveň osobám bez vyznání.

Zákon č.320 ze dne 22. května 1919 Sb. a n. přinesl nová ustanovení o obřadnostech manželské smlouvy a to tak, že strany měly na výběr, zda uzavřou manželství občanské (civilní) nebo církevní. Tuto volbu neměli samozřejmě nupturienti bezkonfesijní, kteří mohli uzavřít jen civilní manželství.

Pro platnost manželské smlouvy se požadovalo, aby byly učiněny předepsané vyhlášky a aby se přivolení k manželství stalo slavnostním způsobem. "Obřadnosti ty vykoná, po případě při nich působí buď zřízenec vládní (státní, obecní), nebo zřízenec společnosti náboženské."

2.2.4 Manželství civilní

Vyhlášky byly oznámení budoucího manželství s uvedením jména a příjmení, rodiště, stavu a bydliště obou nupturientů. Ve vyhlášce bylo připomenutí, aby každý, kdo by věděl o nějaké překážce, aby ji oznámil.

Vyhlášky prováděl okresní politický úřad, ve městech s vlastním statutem úřad obecní pověřený politickou správou, na Slovensku vyhlášky prováděl matrikář. Místně příslušný byl úřad, v jehož obvodu měli nupturienti řádné bydliště. Měl-li jeden z nupturientů řádné bydliště v obvodu jiného úřadu, vykonaly vyhlášky úřady oba.

Vyhlášky se konaly tak, že požadovaná data se vyvěsila na oznamovací úřední desce a na požádání také na úřední desce v obci, v níž měli snoubenci řádné bydliště. Měl-li politický úřad okresní pravidelné úřední dny, byly vyhlášky provedeny také ústně v jednom nebo ve více úředních dnech.

Nebydlel-li některý ze snoubenců ve svém bydlišti ještě 6 týdnů, buď se s vyhláškami muselo počkat, až požadovaná doba uplyne, nebo musely být vyhlášky také v obci, kde snoubenec naposled bydlel po dobu delší než 6 týdnů.

Vyhlášky se musely opakovat, neuzavřeli-li snoubenci manželství do 6 měsíců od posledního dne vyhlášek.

Přivolení k manželství bylo možné učinit až když vyhlášky visely na úředních deskách příslušných politických i obecních úřadů aspoň 10 dní.

Podle zvláštních ustanovení bylo možné vyhlášky prominout, nebo jejich lhůtu zkrátit na žádost stran. V obou případech musely strany potvrdit, že jim nebyla známa žádná překážka zamýšleného manželství. Zkrátit dobu vyhlášek měl pravomoc politický úřad zemský. V případě blízkého nebezpečí smrti přecházely pravomoce na politický úřad okresní (obecní).

Manželství bylo platné, pokud vyhlášky visely na úředních deskách příslušných úřadů alespoň 5 dní.

Vyhlášky bylo možné prominout jen v naléhavé věci nebo u osob, u kterých se mělo za to, že byli manželé, " když byla zdvižena překážka manželství dispensí po uzavření manželství a měl se obnovit konsens". Manželství uzavřené po uplynutí 6 měsíců od vykonaných vyhlášek bez vyhlášek nových bylo považováno za neplatné.

Přivolení k manželství se prohlašovalo před přednostou politického okresního či obecního úřadu, nebo před jeho zástupcem (na Slovensku před matrikářem), za přítomnosti dvou svědků a přísežného zapisovatele. Příslušným byl úřad, který vyhlásil manželství. K platnosti manželství stačilo, když přednosta politického úřadu (okresního, obecního, matrikář) nebo jeho zástupce v přítomnosti zapisovatele vědomě a dobrovolně vyslechne přivolení k manželství, jinak řečeno, když konsens přijme. O přivolení k manželství se pořizoval zápis podepsaný oběma manželi, oběma svědky a oběma úředními osobami.

Platnost manželství nebyla závislá na zřízení zápisu a na jeho úpravě. Počínání úředních osob při prohlášení manželství bylo dáno úředními instrukcemi.

Zákon nestanoval nic o osobách svědků, o jejich vlastnostech, stačilo, když měli "při prohlášení konsensu přirozenou způsobilost prohlášení to pozorovati a potvrditi".

Přivolení k manželství mohlo být provedeno i dobrovolným zástupcem, kterého nupturient k uzavření manželství zmocnil . V plné moci musela být osoba, se kterou se manželství uzavíralo přesně označena (tzv. Plná moc speciální). Neměla-li plná moc všechny náležitosti, bylo manželství uzavřené tímto způsobem neplatné. Přivolení politického úřadu II. Stolice nebylo podmínkou platnosti manželství uzavřeného tímto způsobem. Odvolal-li zmocnitel plnou moc dříve, než bylo manželství uzavřeno, bylo neplatné. Zmocnitel byl povinen nahradit všechnu škodu způsobenou odvoláním.

Politické úřady okresní (obecní, matrikáři) vedli o vyhláškách a sňatcích knihu vyhlášek a sňatků a vydávali z nich na požádání úřední vysvědčení.

2.2.5 Manželství církevní

Rozeznávalo se církevní manželství dané na výběr (fakultativní), které se uzavíralo namísto manželství civilního a církevní manželství nadbytečné, které se uzavíralo vedle manželství civilního. Stranám občansky oddaným

bylo dáno na vůli, chtěly-li se podrobit ještě církevním obřadům. Způsob postupu u těchto nadbytečných sňatků stanoven nebyl. Zřízencům náboženských společenství bylo dáno na vůli držet se ustanovení práv církevních, ale "že však sluší šetřiti některých ustanovení zvláště daných, a to":

Vyhlášky a oddavky se konaly u příslušného duchovního správce. Při smíšeném náboženství nupturientů se konaly vyhlášky u obou duchovních správců, oddavky u jednoho z nich anebo u obou podle vůle nupturientů. Vyhlášky se konaly před věřícími při bohoslužbě "o třech dnech zasvěcených". Pro platnost manželství bylo třeba aspoň jedné vyhlášky. Stejně jako u sňatků civilních platily stejné požadavky na obsah vyhlášek, o opakování vyhlášek pokud snoubenci nevstoupili do manželství do 6 měsíců od posledního dne vyhlášek, o částečném nebo úplném prominutí vyhlášek, o prohlášení konsensu zástupcem, včetně požadavku pobytu 6 týdnů v řádném bydlišti. Vyhlášky činil duchovní správce (nebo jeho zástupce) farního obvodu (náboženské obce), ve kterém měli nupturienti řádné bydliště. Měl-li každý z nich řádné bydliště v obvodu jiném, vykonaly vyhlášky oba duchovní správcové.

Přivolení k manželství přijímal příslušný duchovní správce nebo jeho zástupce (zástupcem mohl být patrně jen duchovní, u židů rabinův náměstek) v přítomnosti dvou svědků. Příslušným byl duchovní správce, který manželství vyhlásil. Před duchovním správcem místně nepřislušným bylo možné prohlásit přivolení jen ke zmocnění duchovního správce místně příslušného.

O uzavření manželství se pořizoval zápis podepsaný oběma manželi, svědky a duchovním, který přijal konsens. Platnost manželství nezávisela na pořizení a úpravě tohoto zápisu.

Duchovní správce vedl o vyhláškách a sňatcích knihu vyhlášek a knihu sňatků a na požádání vydával úřední vysvědčení.

2.2.6 Manželství neplatné

Zákon stanovoval nejen to, ve kterých případech k platnému manželství mezi dvěma osobami nedošlo nebo dojít nemohlo, ale zahrnoval i předpisy týkající následků neplatného manželství. Neplatným manželstvím

se rozumělo spojení dvou osob různého pohlaví, které, ač existovaly skutečnosti vzniku manželství bránící, mělo pojmové znaky manželství.

Jedním ze znaků bylo např. prohlášení konsensu před autoritou (in abstracto), která nebyla zmocněna takové prohlášení přijmout. Neexistoval-li ani tento znak, potom nastala situace matrimonium non existens. Ta by nastala také tehdy, kdyby manželský konsens projevily dvě osoby stejného pohlaví, nebo kdyby dvě osoby různého pohlaví učinily projev nemající náležitosti konsensu manželského (konsens nebyl prohlášen vůbec, nebo byl vadný, např. že by nevzniklo manželské společenství, nebo že by bylo dočasné ap.)

Právní následky neplatného manželství

Došlo-li k neplatnému manželství, nemohli domnělí manželé své společenství "po právu zrušiti o své újmě, a to ani vzájemnou dohodou". Neplatnost manželství musela být prošetřena a vyhlášena soudně. Soud se zaměřoval na zjištění, zda šlo o

- překážky veřejného práva nebo
- překážky soukromého práva

Překážky veřejného práva byly uvedeny v manželském zákoně. Dozvěděli-li se soud o některé z těchto překážek z oznámení nebo jakkoli jinak, zahajoval šetření z moci úřední. Soud nezasahoval, když bylo zjištěno, že překážka, která platnosti manželství dříve bránila, již pominula. Nezasahoval také, když neplatné manželství bylo zrušeno smrtí jednoho z obou manželů nebo rozloučením. V případě smrti jednoho z manželů soud zahajoval šetření na žádost osoby, která vznesla své soukromé nároky např. Dědické, nebo zažádal úřad ve státním zájmu, nebo trestní soud.

Ve všech případech, kdy bylo jakékoli právo závislé na platnosti manželství, rozhodoval soud.

Překážky soukromého práva prošetřoval soud jen na požádání osob, které byly uzavřením neplatného manželství zkráceny ve svých právech. Jednalo se o otce, poručníka, podpůrce a úřad poručenský, bez jejichž přivolení bylo manželství uzavřeno. Pokud šlo o manžele samé, tak právo odepřít manželství měl jen ten z nich, který byl bez viny. Každý z manželů mohl odpírat platnosti manželství, jestliže jeho uzavřením byl zkrácen ve svých

právech, za zkráceného ve svých právech pokládal zákon každého, kdo bez své viny nevěděl, že uzavřenému manželství vadí překážka.

V případě ženina těhotenství (viz omyl v pohnutce) příslušelo právo odírat platnost manželství pouze manželovi, nikoli manželce, a to bez rozdílu, zda-li o svém těhotenství (překážce) věděla nebo ne. Nemohl-li manžel k odporu legitimovaný odepřít manželství, protože jeho projev nebyl právně relevantní, mohl jeho právo vykonat jeho zákonný zástupce. Dospělí nezletilci mohli platnosti manželství odepřít sami.

Právo odepřít manželství pominulo:

- otci, poručníkovi, podpůrci pominutím moci otcovské, poručenské a podpůrcí
- u manžela pokud, jakmile se dozvěděl o překážce, v manželství setrval
- dodatečným souhlasem všech legitimovaných osob k manželství
- smrtí dotčených osob, právo nepřechází na dědice. Spor o neplatnost manželství zahájený žalobou zemřelého byl doveden do konce. Právo otcovo po jeho smrti přešlo na poručníka.
- po zrušení manželství

2.2.7 Pominutí překážek

Překážky manželství pomíjely buď fakticky, pokud se nezakládaly na neměnném stavu (např. příbuzenství) nebo na činu (např. vražda manžela) anebo pominutím (dispensí). Překážky mohly být prominuty z důležitých důvodů. Dispensující úřad rozhodoval, které důvody byly považovány za důležité v tom kterém konkrétním případě.

Za nepominutelné překážky byly považovány takové,

- které byly způsobeny nedostatkem konsensu a přirozených manželských podmínek (nedospělost, úplná choromyslnost a slabomyslnost), u manželství již uzavřených nedostatek přivolení a přivolení vadné. Diskutovalo se i o nemohoucnosti fyzické.
- které byly důsledkem práv třetích osob

- při kterých by prominutí a potom následující manželství způsobily stav odporující trestnímu zákonu (např. příbuzenství v linii přímé).

Dispensi udílel v I. Instance zemský úřad země, ve které nupturienti bydleli. Vadila-li překážka oběma snoubencům a každý z nich byl podřízen jinému zemskému úřadu, musel žádat o dispens každý zvlášť u svého příslušného úřadu. V druhé a poslední instanci dispensovalo ministerstvo vnitra.

Odpadla-li překážka platnosti manželství, toto se nestalo automaticky platným. V některých případech po odpadnutí překážky a současně za splnění dalších podmínek posuzoval zákon případ tak, jakoby manželství neplatné bylo hned od jeho uzavření platné. Jednalo se o tzv. Konvalidaci manželství. K té docházelo tehdy, když překážka manželství byla zdvižena dispensí a když domnělí manželé znova prohlásili konsens. Vyhlášky v tomto případě nebyly zapotřebí.

Jinak se postupovalo, když překážka manželství pominula sama. V tom případě bylo nutné uzavřít nové manželství.

Záповědi manželství byla četná ustanovení, "která chtějí brániti neplatným manželstvím a ustanovují proto, že k obřadnostem smlouvy manželské nesluší přikročiti, pokud určité důkazy nebudou podány nařízeným způsobem, po případě určitým nařízením nebude učiněno dosti".

Týkaly se :

- osob, jejichž manželství bylo rozloučeno soudním výrokem. Ty mohly uzavřít nový sňatek teprve, když rozhodnutí o rozluce nabylo právní moci.

- žen, jejichž manželství bylo prohlášeno neplatným, rozloučeno, nebo smrtí mužovou zrušeno. Žena se nesměla provdat před slehnutím, byla-li těhotná. Byly-li o těhotenství pochybnosti, nesměla se provdat dříve, než uplynulo 180 dní. Tato lhůta mohla být zkrácena na 3 měsíce, pokud podle okolností či posudku znalců nebylo těhotenství pravděpodobné. Porušení trestal úřad politický. Žena pozbyla "všech výhod, kterých se jí dostalo od prvního manžela smlouvami svatebními, smlouvou dědickou, posledním pořízením, neb dohodou učiněnou při rozloučení manželství", muž pak, se kterým manželství bylo uzavřeno, pozbyl práva "odepřítí manželství pro těhotenství ženino".

Osobám povinným vojenskou službou se zakazovalo vstupovat do manželství vůbec, nebo pouze po svolení příslušných úřadů, a to:

- osoby, které dosud nesplnily řádné odvodní povinnosti se mohly oženit jen výjimečně pro okolnosti zvláštního zřetele hodné po svolení příslušného politického úřadu I. stolice v dohodě s vojenským doplňovacím úřadem, nedojde-li k dohodě, rozhoduje o věci politický úřad II. stolice po slyšení zemského vojenského velitelství

- povolení k sňatku vojenského úřadu potřebovaly odvedení, kteří dosud nenastoupili presenční službu nebo vojenský výcvik, osoby v presenční službě a ve vojenském výcviku, vojenské osoby z povolání, vojenské osoby konající další činnou službu, vojenské osoby ve výslužbě povolané přechodně k činné službě, vojenské osoby v zaopatření místní invalidovny, vojenské osoby na trvalé dovolené, jejichž povinnost k zákonité presenční službě končila později než za 3 měsíce. Povolení k sňatku neposkytovalo výhody při plnění branné povinnosti.

- Příslušníci četnictva se směli ženit jen když byly splněny podmínky § 24 zákona ze dne 14. dubna 1920, č.299 sb.z. a n., jak byl upraven čl. I zákona ze dne 31.ledna 1928 č. 28 sb.z. a n. Podrobnější předpisy vydalo ministerstvo vnitra výnosem č.16.300-13 ze dne 16. března 1928 (Věstník četn.1928 č.4)

2.2.8 Zasnoubení

Zasnoubení byla úmluva dvou osob různého pohlaví, že spolu uzavřou manželství. Zákon nestanovoval zvláštní podmínky pro platné zasnoubení, vycházelo se z povšechných předpisů o smlouvách a také z toho, že si strany slibovaly uzavření manželství.

Předpokladem platného zasnoubení bylo, aby

1) strany byly způsobilé vstoupit do manželství. Chyběla-li způsobilost pro uzavírání smluv, požadovalo se přivolení otcovo, případně přivolení soudu poručenského nebo opatrovnického.

2) aby manželství mezi nimi bylo právně možné. Existence překážky manželství nevadila, mohla-li být odstraněna dispensí nebo jinak a nebylo-li

zasnoubení v rozporu s dobrými mravy.

Ze zasnoubení nevyplýval závazek uzavřít manželství.

Nedošlo-li k manželství pro odstoupení jednoho ze snoubenců, mohl snoubenec, který nezadal důvodnou příčinu k odstoupení, pohledávat na protistraně náhradu skutečné škody. Náhradu mohl požadovat jak ten, kdo odstoupil z důvodné příčiny, tak i ten, jehož snoubenec odstoupil bez důvodné příčiny. Nahrazovala se vždy jen skutečná škoda (*damnum emergens*) bez ohledu na stupeň viny.

Soudce dle volného uvážení rozhodoval, zda příčina odstoupení byla důvodná. Nezjišťovalo se, zda příčina odstoupení vznikla teprve po zasnoubení. Příčina, která byla již v době zasnoubení, ale vyšla najevo později, mohla být příčinou důvodnou. Nebylo rozhodující, jestli skutečnost zakládající příčinu na straně snoubence mu lze klást za vinu nebo ne. Smrt některého ze snoubenců nebyla považována za jeho odstoupení.

2.3 Zánik manželství

2.3.1 Způsoby zániku manželství

K úplnému zrušení manželství došlo buď smrtí jednoho z manželů nebo soudním rozloučením – rozlukou. Smrt jednoho z manželů byla přirozeným způsobem ukončení manželství a pokud chtěl pozůstalý manžel uzavřít nové manželství, musel se prokázat úmrtním listem původního manžela. Pokud nebylo možné smrt doložit úmrtním listem bylo nutné předložit pravomocné usnesení soudu o prohlášení nezvěstného za mrtvého, přičemž prohlášení za mrtvého samo o sobě nestačilo, bylo nutné požádat soud o rozhodnutí, že manželství bylo skončeno.

Obecný zákoník občanský připouštěl pouze rozvod od stolu a lože. Zákon č.320/1919 Sb. z. a n. zavedl také možnost rozluky manželství bez ohledu na konfesi manželů.

Rozvod se netýkal trvání manželského svazku. I po uskutečnění rozvodu zůstával manželský svazek v plné platnosti a obě strany si byly povinny zachovávat věrnost. Manželé nesměli uzavřít nový sňatek. Rozvodem se

pouze rušila vzájemná povinnost a právo spolu bydlet s těmi právy a povinnostmi, které byly manželským soužitím podmíněny, především manželské povinnosti. Zanikala také manželova moc a její důsledky včetně manželovi povinnosti manželku zastupovat.

K rozvodu od stolu a lože mohlo dojít jen soudním výrokem, k mimosoudnímu rozvodu dojít nemohlo ani na přání obou manželů. Soud, dříve než mohl rozvod povolit, musel provést tři smířčí pokusy, aby se ubezpečil, že si manželé rozvod dobře promysleli a jsou si vědomi všech následků.

Občanský zákoník rozlišoval dva druhy rozvodu a to dobrovolný rozvod, který se prováděl v řízení nesporném, a nedobrovolný rozvod, který se prováděl ve sporném řízení.

Trvání manželského svazku bylo časově vymezeno od jeho vzniku do zrušení smrtí jednoho popřípadě obou manželů nebo rozlukou.

2.3.2 Dobrovolný rozvod

Dobrovolný rozvod byl podle své povahy smlouvou uzavřenou mezi manželi.

Jestliže manželé zažádali spolu o dobrovolný rozvod, soud nevyšetřoval a neposuzoval důvody žádosti a po splnění dalších podmínek (vypořádání majetku a výživa manželky a příp. dětí) vyslovil soud, že manželé se rozvádějí od stolu a lože. Manželé, jejichž svéprávnost byla omezena, nepotřebovali k této žádosti svolení zákonných zástupců ani schválení soudu poručenského nebo opatrovnického.

Dříve, než soud povolil rozvod, museli manželé prokázat, že se dohodli pokud se týkalo majetkových poměrů a výživy manželky a dětí, roztrídění jmění a jiných nároků majetkových formou smlouvy sui generis. Soud měl možnost přesvědčit se, že se stalo s náležitou úplností. Pouhé prohlášení manželů, že se dohodli, nebylo dostatečné.

Dříve, než soud povolil rozvod, musely se stát podle občanského zákoníku "trojí pokusy smířovací", které neměly úspěch. Manželé museli ohlásit svoje rozhodnutí o rozvodu včetně pohnutek k němu vedoucím svému

duchovnímu správci. Na něm bylo, aby jim důrazně připomněl slavný manželský slib učiněný při uzavření manželství a upozornit je na škodlivé důsledky rozvodu. Musel to učinit třikrát. Doba mezi jednotlivými pokusy nebyla stanovena. Rozhodování bylo ponecháno na duchovním správci. Bylo-li jeho počínání bez úspěchu, vydal duchovní správce manželům písemné vysvědčení o tom, že přes trojí pokus smiřovací strany trvají na svém rozhodnutí. Toto vysvědčení se přikládalo k žádosti o rozvod.

Zákon ze dne 31. prosince 1868 č.3 ř.z. Z roku 1896 učinil tu změnu, že strany se podle své vůle mohly obrátit buď na správce duchovního nebo na soud. Nenastaly-li pokusy smiřovací duchovním správcem, učinil soud tři pokusy v osmidenních lhůtách. U osob bez vyznání se děly usmiřovací pokusy vždy na soudu (zákon ze dne 9. dubna 1870 č.51 ř.z.). U manželů s různým vyznáním nebo byl-li jeden bez vyznání, činil smiřovací pokusy buď duchovní správce jednoho z nich, nebo soud (zákon ze dne 31. prosince 1868 č. 4 ř. z. Z roku 1869). Zákon ze dne 22. května 1919 č. 320 Sb. z. A n. (manželský zákon) ustanovil, že smiřčí pokusy se konaly výhradně na soudu s respektováním ustanovení (zákon ze dne 31. prosince 1868 č. 3 ř. z. Z roku 1896). Soud při smiřovacích pokusech zjišťoval důvody žádosti o rozvod proto, aby mohl účinněji provést smiřovací pokus, nikoli proto, aby získal základ pro svoje rozhodnutí. Soud sepisoval o smiřovacích pokusech protokol, v němž se zapisovala jen skutečnost, zda-li smiřovací pokus měl úspěch nebo ne.

Důvodem rozvodu byla v tomto případě souhlasná vůle stran. Soud musel z úřední moci zkoumat, zda je dán důvod rozvodu totiž jestli byla srovnalá vůle obou manželů.³⁵

Manželé, kteří se dobrovolně chtěli nechat rozvést, museli podat společnou žádost, písemně nebo i ústně do soudního protokolu. Příslušným byl obecný soud manžela a řízení se dělo podle zásad nesporného řízení tj podle zákona č.100/1931 Sb. z. a n..

2.3.3 Rozvod nedobrovolný

³⁵ František Rouček, Komentář k československému obecnému zákoníku a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, díl I., Codex, Praha, 1935, st. 532

Jestliže zažádal o rozvod některý z manželů ze spravedlivých důvodů, které byly uvedeny v občanském zákoníku nikoli taxativně a proto mohl žádat o rozvod i z důvodů, které se povahou nebo významem vyjmenovaným rovnaly.

Spravedlivým důvodem k rozvodu bylo:

- cizoložství "spáchané a nikoli jen ono, pro které byl manžel odsouzen"
- zlomyslné opuštění manžela tj. svévolné a bezprávné zrušení manželského společenství
- nebezpečí nákazy
- nevěra
- hra na burse
- pijáctví
- zlé nakládání
- nepřekonatelný odpor (v některých případech – stejným zájmům stran, jakým sloužila rozluka pro nepřekonatelný odpor, sloužil i dobrovolný rozvod)

Smiřovací pokus nařízený v občanském zákoníku odstranil zákon z 1. dubna 1921 č.161 Sb.z. a n. .

Jestliže oba manželé měli spravedlivý důvod k rozvodu, vzniklo právo na rozvod oběma, "každá strana má vinu".

Vzniklo-li některému z manželů právo na rozvod ze spravedlivého důvodu, mohlo toto právo pominout tím, že oprávněný se ho vzdal výslovně nebo činem konkludentním. "V jakém počínání sluší spatřovati takový čin konkludentní" posuzoval soudce.

Řízení o nedobrovolném rozvodu bylo řízením o žádosti a i o žalobě. Při řízení pře se měl soudce pokusit o to, aby žaloba byla vzata zpět. Nedošlo-li k tomu, aby druhý manžel svolil k rozvodu žádanému ze spravedlivých důvodů, byla pře projednána a vynesena rozsudek, v němž bylo uvedeno zda a který z manželů je rozvodem vinen. Rozvod byl povolen zpravidla na dobu neurčitou. Mohl být ale, při přihlédnutí k povaze příčiny rozvodu, povolen i na dobu určitou.

Vznikly-li spory týkající se majetkových poměrů nebo zaopatření dětí, byly

strany vyzvány k dohodě. Při neúspěšném pokusu o dohodu byly strany odkázány na pořad práva. Až do rozhodnutí pře byla manželce a dětem vyměřena slušná výživa.

Byla-li některá ze stran ohrožena, mohl soud i před rozhodnutím sporu povolit jí slušné oddělené bydliště. Jednalo-li se o manželku, také slušnou výživu.

2.3.4 Postata a následky rozvodu

Rozvod od stolu a lože byl zrušením manželského společenství, nikoli svazku manželského. Rozvodem pominula práva a povinnosti plynoucí z manželského společenství. Padla povinnost konat manželskou povinnost (nikoli však povinnost věrnosti), padla moc manželova s následky, které z ní vyplývaly, padla povinnost manžela zastupovat manželku. Změnil-li muž právo domovské, žena ho nenásledovala, sama mohla změnit svoje právo domovské a osobní soud a také státní občanství.

Rozvedení manželé měli možnost kdykoli obnovit manželské společenství s tím, že tuto skutečnost museli ohlásit soudu.

Rozvod se tedy netýkal trvání manželského svazku, rozvedení manželé byli dál povinni zachovávat si manželskou věrnost a nesměli uzavřít nové manželství.

2.3.5 Zrušení manželství smrtí nebo rozlukou

Manželství se zrušuje smrtí jednoho z manželů nebo rozlukou. Manželství se rozlučovalo výrokem soudním poté, co buď obě strany žádaly o rozlukou z důvodu nepřekonatelného odporu, který nemusel být vzájemný, nebo na žádost jednoho z manželů z důvodů taxativně uvedených v zákoně.

Řízení o žádostech o rozlukou se provádělo před soudem první instance v nesporném řízení, a to zpravidla před zpravodajem senátu pro nesporné věci. Rozhodovalo se usnesením, ve kterém byl uveden výrok o vině obsažený v rozsudku vynesném ve sporu o rozvod, tj pokud rozlukou předcházela spor o

rozvod.³⁶

Rozluku vyslovil soud rozsudkem, v němž muselo být uvedeno, která strana je rozlukou vinna. "Vinu na rozluce pro nepřekonatelný odpor zkoumati a výrok o ní do rozsudku patrně přijímati nesluší."³⁷

Vznikly-li spory o majetkových poměrech, soud činil pokus o dohodu. Při nezdaru dohody byly strany odkázány na pořad práva, ale mezi tím se měla manželce a dětem vyměřit slušná výživa.

Jestliže soud jednal na žádost obou stran o rozluku pro nepřekonatelný odpor, pokoušel se o urovnání. Aby mohl soud bezpečně nabýt přesvědčení, že jde mezi manžely o nepřekonatelný odpor, mohl prozatím povolit rozvod od stolu a lože, a to podle okolností i několikrát. Takový rozvod byl jen provizorním stadiem a neměl tedy mimo "zdvižení manželského společenství" následky s rozlukou spojené. Setrvali-li manželé i přesto na svém rozhodnutí, přikročil soud v výroku konečnému a manželství bylo rozloučeno.

V případě, že o rozluku žádal jen jeden z manželů muselo se tak dít z důvodů taxativně uvedených v zákoně. Byl-li důvod rozluky na obou stranách, mohly o rozluku žádat strany obě.

„Podle §13 zákona z 22.května 1919, čís. 320, lze o rozluku každého manželství žalovati v následujících případech:

- dopustil-li se druhý manžel cizoložství
- byl-li právoplatně odsouzen do žaláře nejméně na tři léta nebo na dobu kratší, avšak pro trestný čin, vyšlý z pohnutek nebo spáchaný za okolností svědčících o zvrhlé povaze
- opustil-li svého manžela zúmyslně a nevrátí-li se na soudní vyzvání do 6 měsíců, není-li jeho pobyt znám, budiž soudní vyzvání učiněno veřejně
- ukádal-li druhý manžel o manželův život nebo zdraví
- nakládal-li jím vícekrát zle, ubližoval-li mu těžce neb opětovně ho na cti urážel
- vede-li zhýralý život
- pro trvalou nebo periodicky probíhající chorobu duševní, která trvá tři

³⁶ Dr.Václav Vacek, Rozvod a rozluka, Praha 1920, st. 22

³⁷ Jan Krčmář, Právo občanské, Právo rodinné, Praha 1932, s. 39

léta

- nastal-li tak hluboký rozvrat manželský, že na manželích nelze spravedlivě požadovat, aby setrvali v manželském společenství

- pro nepřekonatelný odpor – zde je ale nutno, aby se druhý manžel připojil svým souhlasem, třeba dodatečně.³⁸

Byli-li manželé rozvedeni, mohl každý z nich žádat o rozlukou pro nepřekonatelný odpor, takovou žádost šlo podat jen uplynul-li rok od provedení soudního rozvodu a manželé neobnovili manželské společenství. Soud tu pak postupoval podle zásad nesporného řízení a soud měl povinnost manžele poučit o všech následcích rozluky. Pokud oba manželé souhlasili, vyslovil soud rozlukou usnesením. Nepřekonatelný odpor byl považován za prokázaný, jestliže od soudního výroku o rozvodu uplynuly více než tři roky. Za souhlas se rozlukou se chápalo i nedostavení se jednoho z manželů k soudu, na tento následek byl manžel upozorněn soudní obsílkou.

Manželé, kteří byli rozvedeni před vydáním manželského zákona³⁹ mohli využít i jiných úlev, a to žádost o rozlukou mohli podat po uplynutí šesti měsíců od provedení rozvodu, pakliže neobnovili manželské společenství, soud na základě souhlasu obou manželů přistoupil k výroku o rozluce pro nepřekonatelný odpor a uplynula-li od rozvodu delší doba než tři roky před přijetím manželského zákona⁴⁰, nebyl ani vyžadován pro rozlukou souhlas druhého manžela.

Bylo-li manželství zrušeno, zanikla vzájemná práva a vzájemné povinnosti manželů i moc manžela. Manželé, popř. pozůstalý z manželů, mohli uzavřít nové manželství. Manželé, jejichž manželství bylo zrušeno soudním výrokem, mohli vstoupit do nového manželství až když rozhodnutí o rozluce nabylo právní moci.

Manželka si ponechávala i po zrušení manželství státní občanství, domovské právo, bydliště a obecný soud, které měla za manželství. Ale nebyly pro ni již závazné změny, které se týkaly manžela. Mohla sama nabyt

³⁸ Dr. Václav Vacek, Rozvod a rozluka, Nová úprava manželského práva v československé republice, Praha 1920 st. 12

³⁹ Zákon č. 320 Sb. z. a n. ze dne 22. května 1919 kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství

⁴⁰ Zákon č. 320 Sb. z. a n. ze dne 22. května 1919 kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství

nového státního občanství, domovského práva, bydliště i obecného soudu. Podle převládajícího mínění si žena ponechávala i jméno bývalého manžela, pokud se neprovdala znovu. Tato věc nebyla nesporná, existovaly názory, že by se manžel mohl domáhat, aby bývalé manželce bylo jeho jméno "odňato a manželka je mohla složit".

Chtěli-li osoby, jejichž manželství bylo zrušeno rozlukou, "zase se spojit", nemohli tak učinit jinak, než uzavřením nového manželství.

2.4 Další vývoj manželského práva do současnosti

Po Mnichovu a následující okupaci v roce 1939 byla veškerá diskuse o změnách v oblasti občanského práva ukončena, k žádným změnám v ustanoveních občanského zákoníku ani manželské novely již nedošlo a protektorátní vláda povolila jen vládním nařízením č. 292/1941 Sb. z. a n. katolickým biskupům vykonávat oddávky ve všech případech, kdy to bylo povoleno farářům.

Úprava rodinného a manželského práva, tak jak bylo naznačeno výše, u nás platila v podstatě až do 1. ledna 1950, kdy nabyl účinnosti zákon o právu rodinném č. 265/1949 Sb.

V Československu bylo manželské a rodinné právo reformováno zákonem ze dne 7. prosince 1949 č. 265 Sb., který byl prvním ze série zákonů právnické dvouletky. Všechny pokrokové principy manželského a rodinného práva, obligatorní občanský sňatek, úplné zrovnoprávnění muže a ženy, odstranění diskriminace dětí, jejichž rodiče neuzavřeli manželství, redukce zbytečných manželských překážek, účelná úprava rozvázání manželství a odstranění instituce rozvodu od stolu a lože byly provedeny. Československý zákon o rodinném právu byl založen na novém pojetí rodiny a manželství, na zrovnoprávnění žen a na důsledné péči o dítě.

Československý manželský zákon razil zásadu povinného občanského sňatku a uznával za manželství jen takový sňatek, který byl uzavřen před místně a věcně příslušným národním výborem. Zákon zrušil zasnuby jako zvláštní formální akt a upustil též od požadavku ohlášení sňatku a místo nich

požadoval, aby snoubenci předložili výpisy z rodných matrik a jiné potřebné doklady.

Úplnou rovnoprávnost muže a ženy uskutečnil zákon také v otázce společného jména, kde si mohli manželé zvolit příjmení mužovo nebo ženino, a nebo si nechat každý své vlastní.

Zákon vycházel ze zásady, že na nabytí majetku po dobu trvání manželství mají z pravidla zásluhu oba manželé, a to i tehdy, když je výdělečně činný jen jeden z nich. Proto veškerý v této době nabytý majetek je společným jměním manželů.

Československý zákon o rodinném právu z roku 1949 byl vypracován ve spolupráci s Polskem, které od 1. ledna 1950 zavedlo zákon o rodinných poměrech úplně shodný.

Zákon vyčlenil úpravu rodinného práva z oblasti občanskoprávních vztahů a sjednotil principy rodinného práva na celém území Československa. Upravoval manželství (vznik, práva a povinnosti manželů, včetně jejich vzájemných práv majetkových), rozvod, vzájemná práva a povinnosti rodičů a dětí, vyživovací povinnost, osvojení a poručenství. Velkou změnou bylo, že uzavření manželství jako zvláštní rodinněprávní úkon nebylo podřízeno obecné úpravě smluvního práva obsažené v občanském zákoníku. Podle tohoto zákona jsou si manželé zásadně rovni, mají stejná práva a povinnosti a o podstatných věcech rodiny rozhodují vzájemnou dohodou. Odstranil tedy znevýhodnění žen a také v majetkových vztazích likviduje zákon o rodině dosavadní nadřazenost muže. Změny nastávají i v majetkovém právu, jmění získané v době trvání manželství jedním nebo druhým z manželů, tvoří zákonné majetkové společenství, jímž nakládají oba manželé souhlasně. Zákon o právu rodinném zavedl obligatorní civilní sňatek, který lze uzavřít jen před místním národním výborem (orgán státní správy). Jedinou formou rozvázání manželství je rozvod, o němž rozhoduje soud, důvodem rozvodu manželství je hluboký a trvalý rozvrat manželství, který způsobuje, že manželský svazek nemůže plnit svůj účel. Zákon odstraňuje i rozlišování dětí podle původu na manželské a nemanželské a zavádí důsledně rovnost mezi dětmi. Institut otcovské moci je nahrazen mocí rodičovskou, vykonávanou oběma rodiči, oba rodiče mají také alimentární povinnost vůči dětem a jsou povinni starat se o dítě tak dlouho, dokud samo není schopno vykonávat zaměstnání, pro které bylo vyškolen.

Změna spočívala v tom, že především vzájemná majetková práva a povinnosti manželů byla napříště upravena občanským zákoníkem, a to v podobě tzv. bezpodílové spoluvlastnictví manželů. Veřejné právo tu proniká do soukromoprávní oblasti - stát v podstatě neuznává soukromoprávní povahu manželských a ostatních rodinných vztahů a sám sobě ukládá povinnost rodinu chránit a vyjadřuje, a svým způsobem i realizuje, podporu rodiny, resp. některých jejích členů. Rodinnému právu připadá úloha určit osobní stav (statut) osoby a každá osoba má tudíž určeno své postavení svým konkrétním původem v rodině, ať již jde o příbuzenský vztah nebo manželský stav nebo stav mimo manželství.

V roce 1991 dochází k podstatné novelizaci zákona o rodině zákonem č. 134/1992 Sb., kterým se znovu zavádí fakultativní občanský sňatek (uzavírání manželství církevní formou). Později v roce 1991 došlo k ratifikaci Úmluvy o právech dítěte, která je součástí našeho ústavního pořádku. Další novelizace z roku 1998 usnadnila rozvodové řízení a bezpodílové spoluvlastnictví manželů nahradila společným jměním manželů.

příloha: znění zákona č.320/1919 Sb.

**Zákon
ze dne
22. května 1919,
kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech
smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství.**

§ 1.

K platnosti manželství se vyhledávají vyhlášky a slavnostně prohlášené přivolení k manželství, a to buď občanské nebo církevní.

§ 2.

Vyhlášky, jež jsou oznámením budoucího manželství, obsahují jméno a příjmení obou snoubenců, jejich rodiště, stav a bydliště, jakož i připomenutí, aby každý, kdo by věděl o nějaké překážce manželství, ji oznámil.

§ 3.

Vyhlášky občanské činí politický úřad okresní a ve městech s vlastním statutem úřad obecní, pověřený politickou správou, na Slovensku matrikář.

Místně příslušný jest úřad, v jehož obvodu mají snoubenci řádné bydliště.

Má-li každý z nich řádné bydliště v obvodu jiného úřadu, vykonají vyhlášky úřady oba.

Vyhlášky je vyvěsiti veřejně na úřední desce oznamovací a k dožádání také na úřední desce v obci, ve které mají snoubenci řádné bydliště.

Konají-li se u politického úřadu okresního pravidelné dny úřední, budiž manželství vyhlášeno také ústně o jednom úředním dnu nebo o více takových dnech.

Přivolení k manželství lze prohlásiti teprve, když vyhlášky visely na úředních deskách příslušných úřadů politických i obecních aspoň deset dní.

§ 4.

Nebydlí-li některý ze snoubenců ve svém bydlišti ještě šest neděl, jest buď s vyhláškami sečkat, až šest neděl se dovrší, nebo musí manželství býti

vyhlášeno také v obci, kde onen snoubenec nejposléze bydlil déle šesti neděl.

§ 5.

K platnosti vyhlášek a na ni závislé platnosti manželství stačí, když vyhlášky visely na úředních deskách úřadů uvedených v §u 3. a to aspoň pět dní.

§ 6.

Nevejdou-li snoubenci v manželství do šesti měsíců od posledního dne vyhlášky, sluší vyhlášku opakovati.

§ 7.

Snoubenci mohou žádati za zkrácení lhůty vyhlášek, nebo za jejich úplné prominutí. Zkrátiti lze lhůtu z důležitých důvodů. Vyhlášky lze prominouti, jen když věc je naléhavá anebo jde-li o osoby, o kterých se vůbec za to má, že jsou již manžely. V obou těchto případech musí však strany potvrditi, že jim není povědoma žádná překážka zamýšleného manželství. Nedostatek tohoto potvrzení není na překážku účinnosti prominutí.

Zkrátiti lhůtu vyhlášek náleží na politický úřad okresní (obecní); vyhlášky prominouti na politický úřad druhé stolice a je-li tu blízké nebezpečení smrti, na politický úřad okresní (obecní). Na Slovensku přísluší tato práva županovi.

Vyhlášek není třeba, když byla prominuta překážka po uzavření manželství, ale přivolení k manželství je prohlásiti znovu. Bude-li šetřeno tohoto předpisu, jest k manželství hleděti tak, jako by bylo platně uzavřeno hned od původu.

§ 8.

Přivolení k manželství se prohlašuje před přednostou politického úřadu okresního (obecního) nebo jeho zástupcem (na Slovensku před matrikářem) u přítomnosti dvou svědků a přísežného zapisovatele. Příslušný jest úřad, který vyhlásil manželství. Před úřadem místně nepříslušným lze přivolení prohlásiti jen ke zmocnění úřadu místně příslušného.

§ 9.

Přivolení k manželství může se státi zástupcem. Potřebí je dovolení politického úřadu II. stolice (župana). Osoba, s kterou má býti manželství uzavřeno, musí býti v plné moci přesně označena. Není-li plná moc takto vypravena, je manželství neplatné. Odvolal-li zmocnitel plnou moc dříve, než

manželství bylo uzavřeno, je manželství neplatné, ale zmocnitel je povinen nahraditi všechnu škodu, kterou způsobil odvoláním.

§ 10.

O uzavření manželství je zříditi zápis, jež podepíší mimo manžely oba svědkové a obě úřední osoby. Na zřízení zápisu a na jeho úpravě není závislá platnost manželství.

§ 11.

Politické úřady okresní (obecní, matrikáři) vedou o vyhláškách a o sňatcích knihu vyhlášek a knihu sňatků a vydávají z nich na požádání úřední vysvědčení.

§ 12.

Stranám občansky již oddaným je dáno na vůli, chtě-li -se podrobiti také obřadům církevním. Přejí-li si snoubenci pouze sňatek církevní, konají se vyhlášky a oddavky u příslušného duchovního správce. Při smíšeném náboženství snoubenců vyhlášky se konají u obou duchovních správců, oddavky u jednoho z nich neb u obou podle vůle snoubenců.

Vyhlášky církevní se konají před věřícími při bohoslužbě o třech dnech zasvěcených. K platnosti manželství je třeba aspoň jedné vyhlášky.

I při církevních vyhláškách a oddavkách platí §§ 2, 6, 7, 9 tohoto zákona a, pokud není jinak v § 12 stanoveno, platí obdobně předpisy §§ 3 (odst. 1. a 2.), 4,8,10 a 11.

§ 13.

O rozluku každého manželství žalovati lze:

- a) dopustil-li se druhý manžel cizoložství;
- b) byl-li pravoplatně odsouzen do žaláře nejméně na tři léta, nebo na dobu kratší, avšak pro trestný čin vyšlý z pohnutek, nebo spáchaný za okolností svědčících o zvrhlé povaze;
- c) opustil-li svého manžela zlomyslně a nevrátí-li se na soudní vyzvání do šesti měsíců. Není-li pobyt jeho znám, budiž soudní vyzvání učiněno veřejně;
- d) ukládal-li druhý manžel o manželův život nebo zdraví;
- e) nakládal-li jím vícekrát zle, ubližoval-li mu těžce, neb opětovně ho

na cti urážel;

f) vede-li zhýralý život;

g) pro trvale nebo periodicky probíhající chorobu duševní, která trvá tři léta; pro těžkou duševní degeneraci vrozenou nebo získanou, čítaje v ni těžkou hysterii, pijáctví nebo navyklé nadužívání nervových jedů, jež trvá dvě léta; pro padoucí nemoc, trvající aspoň rok s nejméně šesti záchvaty v roce nebo s přidruženou duševní poruchou;

h) nastal-li tak hluboký rozvrat manželský, že na manželích nelze spravedlivě požadovati, aby setrvali v manželském společenství. Rozluku nelze vysloviti k žalobě manžela, který rozvratem je převážně vinen;

i) pro nepřekonatelný odpor. Žalobě lze vyhověti jen tehdy, připojí-li se k žádosti za rozluku třebaš i dodatečně také druhý manžel. V tomto případě netřeba však rozluky ihned povolovati, nýbrž lze napřed uznati na rozvod od stolu a lože a to třebaš i vícekráte.

Ve sporech o rozluku budiž postupováno podle předpisů platných o tom, jak vyšetřovati a posuzovati neplatnost manželství.

§ 14.

a) Právo žalobní se promlčuje v případech § 13 a) d) do jednoho roku ode dne, kdy manžel se dověděl o cizoložném neb úkladném činu manžela druhého; v případě § 13 b) do jednoho roku ode dne kdy se dověděl o jeho odsouzení;

b) právo žalobní se promlčuje v případech § 13 a) d), uplynulo-li ode dne spáchaného činu pět let;

c) právo žalobní pomíjí odpuštěním. Provinil-li se však vinný manžel poznovu, nebo dověděl-li se manžel, který odpustil, o jiné skutečnosti před odpuštěním nastalé a k návrhu na rozluku opravňující, může se k odůvodnění rozluky dovolávati i skutečností odpuštěných.

V případech § 13 e) stačí jediné nové jednání;

d) lhůty v odst. a) b) uvedené se přerušují žádostí nebo žalobou o rozvod, bude-li v řízení náležitě postupováno. Bude-li žádost nebo žaloba právoplatně zamítnuta, sluší k věci hleděti tak, jako by lhůty přerušeny nebyly.

§ 15.

Bylo-li manželství soudně rozvedeno, může každý manžel, nechce-li žalovati o rozluku z jiného důvodu v § 13. uvedeného, žádati za rozluku pro nepřekonatelný odpor. Žádost tuto lze podati teprve, když uplynul od provedeného rozvodu soudního alespoň rok a manželé neobnovili manželského společenství; jde-li o manželství před vydáním tohoto zákona rozvedené, lze podati žádost za rozluku, když uplynulo od provedeného soudního rozvodu šest měsíců, a manželé neobnovili manželského společenství.

§ 16.

a) Soud vyšetří věc postupuje dle zásad řízení nesporného. Na soudu je také, aby dal manželům poučení o všech důsledcích rozluky. Souhlasí-li oba manželé s rozlukou a soud nabude konaným šetřením přesvědčení, že je tu vskutku nepřekonatelný odpor, vysloví rozluku usnesením. Jde-li o manželství před působností tohoto zákona rozvedené, stačí, když soud nabude přesvědčení, že nejde o čin nerozvážený. Uplynula-li od provedeného soudního rozvodu tři léta, netřeba ani nepřekonatelný odpor ani rozvážnost počínů zjišťovati.

b) Souhlas se žádostí za rozluku dlužno předpokládati, když manžel, proti němuž žádost za rozluku směřuje, na soud se nedostaví; na tento následek budiž upozorněno v obsílce, kterou je doručiti tomuto manželu do vlastních rukou zároveň se stejnopisem žádosti. Právo soudu použití donucovacích prostředků dle §u 87. zák. o org. s. tím dotčeno není.

c) Nejde-li o manželství před působností tohto zákona rozvedené a nesouhlasí-li druhý manžel s rozlukou, nebo tvrdí-li jiné důvody než-li nepřekonatelný odpor, soud odkáže žadatele na pořad práva.

§ 17.

Byl-li soudem právoplatně vysloven rozvod podle §§ 107. - 109. obč. zák. a to z některého důvodu uvedeného v §u 13. tohoto zákona, může každý manžel nehledě k předpisu §u 15. žádati za rozluku manželství na podkladě provedeného už sporu o rozvod. Dojde-li soud na základě konaných šetření, při nichž se mu je řídití zásadami řízení nesporného, k přesvědčení, že by skutečnosti ve sporu o rozvod na jevo vyšlé byly už tehdy odůvodnily výrok

o rozluce, kdyby oň bylo bývalo žalováno, vysloví rozluku manželství usnesením, do něhož převezme výrok o vině z rozsudku, vydaného ve sporu o rozvod téhož manželství. Rozluky nelze tu vysloviti, jestliže stav uvedený v §u 13. g) pominul.

§ 18.

Ve sporech o rozluku manželství pro nepřekonatelný odpor odpadá předchozí rozvod podle §u 13. odst. i tohoto zák., jsou-li už manželé soudně rozvedeni a uplynul-li od té doby jeden rok, aniž obnovili manželské společenství; uplynula-li tři léta od provedeného soudního rozvodu, je pokládati tvrzený nepřekonatelný odpor za prokázaný, pokud výsledky ústního jednání tomu neodporují.

§ 19.

Ujednání stran a rozhodnutí soudní podle §§ 106. a 108 obč. zák. zůstávají i po vyslovené rozluce manželství v platnosti, pokud se strany nedohodnou jinak. Z důležitých důvodů může kterýkoli z rozloučených manželů žádati za nové spořádání majetkových poměrů pořadem práva.

§ 20.

1. Příslušným rozhodnouti o žádostech za rozluku ve smyslu §§ 15. a 17. jest sborový soud první stolice.
2. Předcházel-li tuto žádost spor o rozvod, je místně příslušným sborový soud, jenž rozhodoval v první stolici ve sporu o rozvod.
3. V ostatních případech je místně příslušným sborový soud, v jehož obvodě má svůj obecný soud manžel, proti němuž žádost za rozluku směřuje. Nemá-li tento manžel svého obecného soudu v tuzemsku, je příslušným sborový soud, v jehož obvodu má žadatel svůj obecný soud.

§ 21.

V řízení o žádostech za rozluku ve smyslu §§ 15. a 17. může soud, shledá-li toho závažnou potřebu, naříditi i ústní jednání, jež je neveřejné; toto ústní jednání může se konati, uzná-li to soud za nezbytně nutné, před celým senátem. Jinak platí ustanovení § 38. z. o org. s. Není-li některý z manželů svéprávný, budiž k jednání pozván i jeho zákonný zástupce.

§ 22.

Manželé, jejichž manželství bylo rozloučeno výrokem soudním, mohou

uzavřítí nový sňatek teprve, když rozhodnutí o rozluce nabylo právní moci.

§ 23.

Žalovati lze o rozluku podle §u 13. tohoto zákona, i když důvod, který je podle tohoto zákona důvodem rozluky, vyskytl se za platnosti dřívějšího práva.

§ 24.

Ustanovení tohoto zákona platí i tehdy, byl-li soudní rozvod, jenž předcházela žádost za rozluku, vysloven pravoplatně před 28. říjnem 1918 mimo území tohoto státu v království a zemích zastoupených v bývalé říšské radě rakouské. V těchto případech rozhodnou o žádosti za rozluku soudové jmenovaní v §u 20. odst. 3.

§ 25.

1. Ustanovení §§ů 63., 64., 66., 67., 94., 111., 115., 116., 119., 133., 134., 135., 136. obč. zák. a dv. dekr. ze dne 26. srpna 1814, č. 1099 sb. z. s., a ze dne 17. července 1835, č. 61. sb. z. s., se zrušují.
2. Dědická nezpůsobilost ustanovená jako následek cizoložství v §u 543. obč. z. pomíjí, jestliže ti, kdo soudně se doznali k cizoložství nebo z něho byli usvědčeni, stanou se manžely.
3. švagrovství je překážkou manželství potud, že jeden manžel nemůže uzavřítí manželství s příbuzným druhého manžela v pokolení přímém a s plnorodým nebo polorodým sourozencem.

§ 26.

Jde-li o překážku prominutelnou, může ji k žádosti stran prominouti z důležitých důvodů politický úřad druhé stolice (župan).

§ 27.

Smírčí pokusy, předepsané při rozvodu (§§ 104., 107. obč. z.), konají se výhradně na soudě a sluší se tu řídití předpisy zákona ze dne 31. prosince 1868, č. 3. ř. z. z r. 1869.

§ 28.

Z úřední povinnosti je vyšetřiti neplatnost manželství, jsou-li mu v cestě překážky §§ 56., 62., 66., 68. obč. zák. a § 8. (12 odst. 3) tohoto zákona.

Ve všech ostatních případech sluší vyčkati žádostí těch, kteří byli ve svých

právech zkrácení uzavřením neplatného manželství.

§ 29.

Ve věcech manželských lze si stěžovati do rozhodnutí politického úřadu okresního (obecního) k politickému úřadu druhé stolice. Do rozhodnutí politického úřadu druhé stolice jde stížnost k ministerstvu vnitra. Na Slovensku lze si stěžovati do rozhodnutí matrikářova k županovi, do rozhodnutí žopanova k ministerstvu vnitra. Stížnosti nejsou vázány na žádnou lhůtu a k třetí stolici lze se odvolati i ze shodných rozhodnutí obou stolic nižších.

§ 30.

Ustanovení §§ 1-12, § 25, týkající se zrušení § 25, XXXI. zák. čl. uher. z r. 1894, jakož i § 29 tohoto zákona se vztahují také na Slovensko.

Po novelizaci zákonem č. 113/1924 Sb. z a n. z 14. dubna 1924 je znění § 30 toto:

Ustanovení §§ 1-12, § 25 odst. 1, týkající se zrušení § 25, XXXI. zák. čl. uher. z r. 1894, jakož i § 26 a 29 tohoto zákona se vztahují také na Slovensko a Podkarpatskou Rus.

§ 31.

Předpisy §§ 1. - 12. tohoto zákona nabývají platnosti měsíc po vyhlášení; ostatní předpisy jeho dnem vyhlášení.

§ 32.

Provedením zákona pověřují se členové vlády pro správu spravedlnosti a vnitra.

T.G. Masaryk v.r.

Švehla v.r.

Dr. Soukup v.r.

Seznam použité literatury:

Prof.Dr.Jan Krčmář "Právo občanské. IV. Právo rodinné" II.doplňené vydání,
v Praze 1932

Jiří Rajmund Tretera, „Církevní právo“, 1993 v Praze

Josef Tureček, Manželský patent Josefa II., Miscellanea historico-iudirica,
Praha 1940

Jaromír Sedláček, Reforma manželského práva, Praha 1938

Dr. Václav Vacek, Rozvod a rozluka, Nová úprava manželského práva v
československé republice, Praha 1920

Karel Malý, České právo v minulosti, Orac, 1995

Karolína Adamová, Ladislav Soukup, K dějinám práva v českých zemích III.,
Vydavatelství Západočeské univerzity, 1999

Jiří Klabouch, Manželství a rodina v minulosti, Orbis, 1962

František Rouček, Komentář k československému obecnému zákoníku a
občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, díl I. A V., Codex,
Praha, 1935

J. Martinů, Manželské právo církve katolické – část I., Olomouc, 1928

Zákon č. 47 ř.z. ze dne 25.května 1868, jímž se obnovují nařízení druhé hlavy
obecného zákoníka občanského o manželském právu katolickém, dává se
soudní moc ve věcech manželských katolíků se týkajících, soudům světským,
a ustanovuje se, kdy se může manželský sňatek vykonati před úřady
světskými

Nařízení ministra spravedlnosti, kultu a vnitra z 1.července 1868, č.80 ř.z., k
provedení zákona z 25.května 1868, č.47 ř.z.

Zákon č. 320 Sb. z. a n. ze dne 22.května 1919 kterým se mění ustanovení
občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o
překážkách manželství

Zákon č. 362 Nařízení vlády republiky Československé ze dne 27.června 1919
jímž se provádí zákon č. 320 Sb. z. a n. ze dne 22.května 1919 o změnách

ustanovení občanského práva o manželském právu.

Zákon č.98/1937 Sb. z. a n., o platnosti sňatků uzavřených v době od 28. října 1918 do 13.července 1919 na území Slovenska a Podkarpatské Rusi pouze před duchovním správcem

Národní shromáždění republiky Československé v prvním roce republiky,
Předsednictvo Národního shromáždění, Praha 1919